

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Beynəlxalq yükdaşımalarn gömrük rəsmiləşdirilməsinin xarakterik cəhətləri və tənzimlənməsi məsələləri (avtomobil nəqliyyatı timsalında)”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Elmir Ağayev Fəxrəddin

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

Dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

“ _____ ” _____ 2021-ci il

“ BEYNƏLXALQ YÜKDAŞIMALARIN GÖMRÜK
RƏSMİLƏŞDİRİLMƏSİNİN XARAKTERİK CƏHƏTLƏRİ VƏ
TƏNZİMLƏNMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ (AVTOMOBİL NƏQLİYYATI
TİMSALINDA) ”

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 Dünya İqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Gömrük İşı

Qrup: 824

Magistrant:

Elmir Ağayev Fəxrəddin
oğlu _____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d., dos. Cabbarova Kəmalə Sətdar
_____ **imza**

Program rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Nəcəfova Kəmalə Akif
_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi
oğlu _____ **imza**

BAKİ – 2021

Elm andı

Mən Ağayev Elmir Fəxrəddin oğlu and içirəm ki, “Beynəlxalq yükdaşımların gömrük rəsmiləşdirilməsinin xarakterik cəhətləri və tənzimlənməsi məsələləri (avtomobil nəqliyyatı təmsalında)” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim hər bir mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

BEYNƏLXALQ YÜKDAŞIMALARIN GÖMRÜK RƏSMİLƏŞDİRİLMƏSİNİN XARAKTERİK CƏHƏTLƏRİ VƏ TƏNZİMLƏNMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ (AVTOMOBİL NƏQLİYYATI TİMSALINDA)

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Beynəlxalq yükdaşımaların gömrük sənədləşdirilməsinin daha asan və şəffaf reallaşdırılması və məmur-sahibkar yoxlamalarının yeni idarəçilik prinsiplərinə əsaslanaraq inkişaf olunması, o cümlədən risk dəyərləndirilməsinin nəticələrinə əsaslanaraq, avtomatlaşdırılmış elektron məlumat sisteminin imkanlarından istifadə olunmaqla, meydana çıxacaq təhlükənin səviyyəsinin əvvəlcədən müəyyən edilməsi, gömrük nəzarətinin üsullarının idxal-ixrac prosesləri üzrə tətbiq olunmasının daha da optimallaşdırılması bu günün ən aktual məsələlərindəndir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın aparılmasında əsas məqsəd beynəlxalq yükdaşımaların gömrük rəsmiləşdirilməsinin mühüm cəhətlərini və tənzimlənmə məsələlərini araşdırmaqdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Bu işin yerinə yetirilməsində beynəlxalq yükdaşımaların gömrük sənədləşdirilməsi ilə əlaqəli elmi məlumatların toplanması, qruplaşdırılması, təhlili, müqayisəsi kimi metodlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat zamanı ilk növbədə Azərbaycan Respublikasının qanunverici hüquq və normativ sənədlərindən, DGK, Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Vergi Xidmətinin materiallarından istifadə olunmuşdur. Bununla yanaşı iqtisadçı alimlərin əsərlərindən, xarici ədəbiyyatlardan, məqalə və jurnallardan, açar sözlərə uyğun olaraq saytlardan məlumat götürülmüşdür.

Tədqiqatın məhdudiyətləri: Tədqiqatın aparılması zamanı qarşılaşdığımız çətinliklərdən biri pandemiya ilə əlaqədar qapanma tədbirlərinin həyata keçirilməsilə bağlı elmi kitabxanalardan istifadə edə bilməməyimizdir. Açar sözlərə uyğun olaraq müxtəlif saytlardan məlumatların götürülməsi zamanı gömrük rəsmiləşdirilməsinə aid statistik nəticələrin olmaması son məlumatları təhlil etməkdə çətinliklər yaratmışdı.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: beynəlxalq yükdaşımaların gömrük rəsmiləşdirilməsinin xarakterik cəhətləri və tənzimlənməsi məsələləri statistik məlumatlar əsasında praktiki olaraq analiz edilmişdir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: beynəlxalq yükdaşımaların gömrük rəsmiləşdirilməsi iqtisadi əsasları öyrənilmiş, onun iqtisadi idarəetmə sistemindəki yeri və rolu müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: beynəlxalq, yükdaşımalar, gömrük, avtomobil

CHARACTERISTICS AND REGULATION ISSUES (IN THE EXAMPLE OF CAR TRANSPORT)

SUMMARY

The actuality of the subject: Easier and more transparent implementation of customs documentation of international cargo transportation and development of official-entrepreneurial inspections based on new management principles, as well as based on the results of risk assessment, using an automated electronic information system to predict the level of threat.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the study is to study the important aspects of customs clearance and regulation of international cargo transportation.

Used research methods: Methods such as collection, grouping, analysis, comparison of scientific data related to customs documentation of international cargo transportation were used in carrying out this work.

The information base of the research: Legislative and normative documents of the Republic of Azerbaijan, materials of the State Customs Committee, the State Statistics Committee, the State Tax Service were used during the research. In addition, information was obtained from the works of economists, foreign literature, articles and journals, and sites according to keywords.

Restrictions of research: One of the difficulties we encountered during the research was our inability to use the scientific libraries related to the implementation of pandemic closure measures.

The novelty and practical results of investigation: characteristics and regulation of customs clearance of international cargo transportation were practically analyzed on the basis of statistical data.

Scientific-practical significance of results: the economic basis of customs clearance of international cargo transportation is studied, its place and role in the economic management system is defined.

Keywords: international, freight, customs, car

İXTİSARLAR

AQTA	Azərbaycan Qida Təhlükəsizlik Agenti
AR	Azərbaycan Respublikası
BYD	Beynəlxalq Yüklə Daşımalar
CIF	Cost Insurance Freight
DGK	Dövlət Gömrük Komitəsi
EDI	Elektron Məlumat Mübadiləsi
GPS	Global Positioning System
GRNAS	Gömrük Rəsmiləşdirilməsi və Nəzarətinin Avtomatlaşdırılması Sistemi
İTS	İnformasiya Texnologiyası Sistemi
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
RFID	Radio Frequency İdentification Definition
SCM	Təchizat Zəncirinin İdarə Edilməsi
TRASEKA	Avropa-Qafqaz-Asiya Nəqliyyat Dəhlizi
ÜTO	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı
VAİS	Vahid Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistemi
XİF	Xarici İqtisadi Fəaliyyət
XİFƏN	Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Əmtəə Nomenklaturası

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ	8
I FƏSİL. BEYNƏLXALQ TİCARƏTDƏ YÜKDAŞIMALARININ TƏŞKİL EDİLMƏSİNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI	12
1.1. Dünya iqtisadiyyatının inkişafında beynəlxalq yükdaşımaların əhəmiyyəti.....	12
1.2. Beynəlxalq yükdaşımaları prosesində həyata keçirilən gömrük əməliyyatlarının əsas xüsusiyyətləri	20
1.3. Logistika və nəqliyyat sisteminin beynəlxalq yükdaşımalara təsiri...	25
ÖLKƏDƏ BEYNƏLXALQ YÜKDAŞIMALARININ HAZIRKI VƏZİYYƏTİ VƏ SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	31
2.1. Azərbaycanda nəqliyyat və logistika sisteminin müasir vəziyyəti....	31
2.2. Ölkədə beynəlxalq yükdaşımalar (avtomobil nəqliyyatı vasitəsilə) prosesində göstərilən gömrük xidmətlərinin dəyərləndirilməsi.....	38
2.3. Beynəlxalq yükdaşımalar prosesində tətbiq edilən gömrük ödənişlərinin təhlili.....	43
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA BEYNƏLXALQ YÜKDAŞIMALARININ GÖMRÜK RƏSMİLƏŞDİRİLMƏSİ PROSESİNİN DAHA DA TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	52
3.1. Ölkədə beynəlxalq yük daşımalarının səmərəliliyinin artırılması yolunda nəqliyyat və loqistika sisteminin daha da inkişaf etdirilməsi.....	52
3.2. Beynəlxalq yük daşımalarının təşkilində gömrük rəsmiləşdirilməsinin effektivliyinin artırılması istiqamətləri.....	65
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	72
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	75
Cədvəllərin siyahısı.....	78
Diagramların siyahısı.....	78
Şəkillərin siyahısı.....	78

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müasir dövrdə ölkə iqtisadiyyatının güclü inkişafını təmin etmək üçün gömrük sektorunda təkmilləşmə istiqamətində mühüm addımlar atılmalıdır. Beynəlxalq yükdaşımalar zamanı beynəlxalq avtomobil nəqliyyatı beynəlxalq xüsusi qanunla tənzimlənən ən populyar nəqliyyat növüdür. Son illərdə sürətlə inkişaf edən avtomobil nəqliyyatı dövlətlərarası sərnəşin və xarici ticarət mallarının daşınması üçün geniş istifadə olunur. Avtomobil nəqliyyatı ilə uğurla məşğul olmaq üçün bu prosesi təşkil etməyin bütün nüanslarından xəbərdar olmaq lazımdır. Yol nəqliyyatının beynəlxalq tənzimlənməsini təmin etmək üçün xüsusi hüquq qaydaları mövcuddur. Yəni nəqliyyat mühitinin hüquqi statusu, nəqliyyatın həyata keçirildiyi dövlətin ərazisinin hüquqi statusu ilə sıx əlaqəlidir. Bu da, öz növbəsində, ərazi qurumlarına münasibətdə dövlətin suverenliyinə etibar edir. Bundan əlavə, quru nəqliyyatının hüquqi tənzimlənməsi beynəlxalq hüquq aktları əsasında həyata keçirilir. Beynəlxalq yükdaşımaların gömrük sənədləşdirilməsinin daha asan və şəffaf reallaşdırılması və məmur-sahibkar münasibətlərinin yeni idarəçilik prinsiplərinə əsaslanaraq inkişaf olunması, o cümlədən risk dəyərləndirilməsinin nəticələrinə uyğun olaraq, avtomatlaşdırılmış elektron məlumat sisteminin resurslarından istifadə olunması, meydana çıxacaq təhlükənin dərəcəsinin öncədən müəyyən olunması, gömrük prosesinə nəzarətinin üsullarının idxal-ixrac proseslərinə uyğun tətbiq olunmasının daha da optimallaşdırılması həmin günün ən aktual məsələlərindəndir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Avtomobil nəqliyyatı vasitəsilə reallaşdırılan beynəlxalq yükdaşımaların gömrük sənədləşdirilməsi müddətində bəzi problemlər ortaya çıxır. Belə ki, istehlakçı sifarişlərinin vaxtında qəbul edilməməsi, zəruri məlumatların verilməməsi, yüklərin daşınmasına lazım olan nəqliyyat parkının olmaması, gömrük ödənişlərin dəqiq olmaması və s. səbəblər gömrük və nəqliyyat fəaliyyəti dövründə mənfi hallar yarada bilər. Odur ki, beynəlxalq yükdaşımalar zamanı gömrük rəsmiləşdirilməsi işinin operativ təşkili istiqamətində ölkələr daim təkmilləşmə işi aparırlar. Bu mənada avtonəqliyyat sistemi gömrükdə ölkə üçün mühüm yer tutur. Hal-hazırda

ölkəmizdə beynəlxalq yükdaşımaların gömrük sənədləşməsində dövlət tənzim olunma sistemi həyata keçirilmiş və hüquqi bazası yaradılmışdır. Gömrük rəsmiləşdirilməsinin tənzimlənməsi məsələlərinin həlli istiqamətində Azərbaycanlı iqtisadçı mütəfəkkirlərdən Şəkəraliyev A. Ş., Nuriyev C. A., Əliyev A. A., Heydərov K. F., Əliyev E.Ə. və digərlərinin əsərlərində mövcud vəziyyət tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın aparılmasında əsas məqsəd beynəlxalq yükdaşımaların gömrük rəsmiləşdirilməsinin mühüm cəhətlərini və tənzimlənmə məsələlərini araşdırmaq, eyni zamanda avtomobil vasitəsilə reallaşdırılan beynəlxalq beynəlxalq yükdaşımaların gömrük rəsmiləşdirilməsində hökumət siyasətinin istiqamətlərini tədqiq etmək və son məlumatları təhlil etməkdir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün bu vəzifələri yerinə yerinə yetirmək lazımdır:

- Dünya iqtisadiyyatının inkişafında beynəlxalq yükdaşımaların əhəmiyyətini və beynəlxalq yükdaşımaları prosesində həyata keçirilən gömrük əməliyyatlarının əsas xüsusiyyətlərini araşdırmaq;
- Beynəlxalq yük daşımalarının təşkilində gömrük rəsmiləşdirilməsinin effektivliyinin artırılması istiqamətlərini tədqiq etmək;
- Ölkədə beynəlxalq yükdaşımalar (avtomobil nəqliyyatı vasitəsilə) prosesində göstərilən gömrük xidmətlərini dəyərləndirilmək;
- Beynəlxalq yükdaşımalar prosesində tətbiq edilən gömrük ödənişlərini təhlil etmək;
- Logistika və nəqliyyat sisteminin beynəlxalq yükdaşımalara təsirini, ölkədə beynəlxalq yükdaşımaların səmərəliliyinin artırılması yolunda nəqliyyat və loqistika sisteminin daha da tərəqqi etdirilməsini və Azərbaycanda nəqliyyat və logistika sisteminin müasir vəziyyətini müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Apardığımız tədqiqat işinin obyekt avtomobil nəqliyyatı vasitəsilə beynəlxalq yükdaşımaların gömrük rəsmiləşdirilməsini özündə ehtiva etməklə, gömrük sektoruna daxildir. Tədqiqat

işinin predmetinə beynəlxalq yükdaşımların gömrük sənədləşdirilməsi ilə əlaqəli hüquqi və nəzəri bazanın mövcudluğu, onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində dövlətin qəbul etdiyi perspektiv proqramlar aiddir.

Tədqiqat metodları: Bu işin yerinə yetirilməsi müddətində bir sıra metodlardan istifadə olunmuşdur. Beynəlxalq yükdaşımların gömrük sənədləşdirilməsi ilə əlaqəli elmi məlumatların toplanması, qruplaşdırılması, təhlili, müqayisəsi aparılmışdır. Aparılmış təhlillər əsasında avtomobil nəqliyyatı vasitəsilə ölkəmizdə beynəlxalq yükdaşımlar prosesində göstərilən gömrük xidmətlərini dəyərləndirmək, beynəlxalq yükdaşımlar prosesində tətbiq olunan gömrük ödənişlərini təhlil etmək, logistika və nəqliyyat sisteminin beynəlxalq yükdaşımalara təsirini, ölkədə beynəlxalq yükdaşımların səmərəliliyinin artırılması yolunda nəqliyyat və logistika sisteminin daha da tərəqqi etdirilməsini və Azərbaycanda nəqliyyat və logistika sisteminin müasir vəziyyətini müəyyənləşdirmək mümkün olmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat zamanı ilk növbədə Azərbaycan Respublikasının qanunverici hüquq və normativ sənədlərindən, DGK-nın, Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Vergi Xidmətinin materiallarından istifadə olunmuşdur. Bununla yanaşı iqtisadçı alimlərin əsərlərindən, xarici ədəbiyyatlardan, məqalə və jurnallardan, açar sözlərə uyğun olaraq saytlardan məlumat götürülmüşdür. Belə ki, Avtomobil nəqliyyatı barədə ölkə Qanunundan və www.customs.gov.az saytıdan avtomobil nəqliyyatında daşınan yüklər haqqında, “Bir Pəncərə” və “Yaşıl Dəhliz” sistemlərinin işi haqqında və digər məlumatlar əldə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın aparılması zamanı qarşılaşdığımız çətinliklərdən biri pandemiya ilə əlaqədar qapanma tədbirlərinin həyata keçirilməsilə bağlı elmi kitabxanalardan istifadə edə bilməməyimizdir. Açar sözlərə uyğun olaraq müxtəlif saytlardan məlumatların götürülməsi zamanı gömrük rəsmiləşdirilməsinə aid statistik nəticələrin olmaması son məlumatları təhlil etməkdə çətinliklər yaratmışdı.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: beynəlxalq yükdaşımaların gömrük rəsmiləşdirilməsinin xarakterik cəhətləri və tənzimlənməsi məsələləri statistik məlumatlar əsasında praktiki olaraq analiz edilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: beynəlxalq yükdaşımaların gömrük rəsmiləşdirilməsi iqtisadi əsasları öyrənilmiş, onun iqtisadi idarəetmə sistemindəki yeri və rolu müəyyən edilmişdir. Xarici təcrübələr əsasında beynəlxalq yükdaşımaların gömrük rəsmiləşdirilməsinin təşkili xüsusiyyətləri araşdırılmış və respublikamızda bu sistemin hazırki vəziyyəti müəyyənləşdirilmişdir. Mövcud problem və çatışmazlıqlar öyrənilərək, onların həlli yolları ortaya qoyulmuş və beynəlxalq yükdaşımaların gömrük rəsmiləşdirilməsi inkişafı istiqamətində təklif və tövsiyələr təqdim edilmişdir.

FƏSİL I. BEYNƏLXALQ TİCARƏTDƏ YÜKDAŞIMALARININ TƏŞKİL EDİLMƏSİNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI

1.1. Dünya iqtisadiyyatının inkişafında beynəlxalq yükdaşımanın əhəmiyyəti

Nəqliyyat ölkə iqtisadiyyatının mühüm xüsusi keyfiyyətlərindən hesab edilir. Nəqliyyat deyilən zaman dəyişimin və istehsalın normal proseduru, habelə insanların və yüklərin bilinən bir sahədən digər sahəyə daşınması nəzərdə saxlanılır. Daşıma proseduru nəqliyyatın mühim hissəsini əhatə edir və istehsalın baş tutmasının vacib şərtlərdən biridir. Transfer prosesinin vacib məqsədi nəqliyyat daşıyıcısı tərəfindən malların və sərnişinlərin məkan və zaman baxımından təyinat məntəqələrinə daha müvafiq dəyişməsindən ibarətdir.

Daşıma proseduru 2 tip olmaqla yerinə yetirilir:

1. Daxili daşıma
2. Beynəlxalq daşıma

Daxili daşıma termini deyilən zaman ancaq bir dövlətin ərazisində baş tutan daşımalar düşünülür və həmin ölkənin daxilində bu əməliyyatlara məhdudiyyət tətbiq edilir. Lakin bu daşımalar ölkə iqtisadiyyatının dünya bazarındakı yüksəlişində lazımi miqdarda özünü təsdiqləyə bilmədi. Dünya iqtisadiyyatının qlobal hal alması, xarici əlaqələrin miqyasının artmasına, elmi texnikanın sürətlə inkişafı və digər amillər nəticəsində beynəlxalq daşımaların əmələ gəlməsinə şərait yaratmışdır. (Əliyev E.Ə., 2009, s. 10).

Beynəlxalq yük daşımaları deyilən zaman beynəlxalq bəyanatlara uyğun olaraq həmin şərtlərdə 2 və ya daha artıq dövlət ərazisində olan daşımalar anlaşılır. Yüklərin daşınması zamanı istifadə olunan mühüm nəqliyyat vasitələri bir neçə göstəricilərinə uyğun növlərə qruplaşdırılır və bunlardır:

- Avtomobil nəqliyyatı;
- Dəmiryolu nəqliyyatı;
- Boru kəməri nəqliyyatı;
- Dəniz nəqliyyatı;

- Hava nəqliyyatı;
- Su nəqliyyatı.

Yuxarıda qeyd olunan həmin nəqliyyat çeşidlərinin ayrılıqda özlərinə məxsus fərqli istifadə miqyası, logistika yüklərinin transferi, fərqli inkişaf dinamikası üzrə müxtəlif texnologiyalar sistemi var. Nəqliyyat 2 mühüm alt sistemi özündə cəmləşdirir:

1. ümumi istifadə edilən
2. ümumi istifadə edilməyən

Ümumi istifadə də tətbiq olunan: Yerli iqtisadiyyatın ayrı sahəsi var olmaqla bir neçə təsərrüfat üsullarının və insanların sənişin və yük daşımalarla əlaqəli zərurətinin dəqiq qarşılınmasına yardım edir. Bu sistemə aid olan nəqliyyat vasitələri dəyişim sferasına və ölkə əhalisinə xidmət edir. Bu səciyyəvi xüsusiyyətinə görə onu bir sıra zamanlarda magistral nəqliyyat da adlandırırlar. Magistral nəqliyyat anlayışı dəmir yolu, çay nəqliyyatı, maşın, hava və boru kəmərlə daşınmasını özündə cəmləşdirir. Ümumi formada istifadə olunan nəqliyyat məhsullarının daşınmasının təşkil olunması ilə bağlı problemlər nəqliyyat daşınmasının əsas vəzifəsidir.

Onun əsas predmeti:

1. nəqliyyat tipinin müəyyən edilməsi;
2. istehsal, daşınma və anbar daşınma prosedurunun qarışıq olaraq ayrı-ayrı nəqliyyat növlərinin eyni məqsəd üçün bir birilə bağlı fəaliyyətinin təmin olunması;
3. daşınma- anbar əməliyyatlarının tətbiq olunmasının tək texnoloji proyeqtinin qurulması;
4. sərfəli daşınma nəqliyyatının müəyyənləşdirilməsi.

Ümumi istifadə olunmayan nəqliyyata təyin edilmiş istehsal prosedurunun daxili hissəsi olaraq müəyyən edilən istehsal daxili daşınma vasitələri və nəqliyyat müəssələrinə aid edilməyən bütöv daşınma vasitələri aid edilir. Praktika müəyyən edir ki, yük göndərən vaxtı malların daşınma prosesi həm bir, həm də daha artıq nəqliyyat vasitələrindən istifadə zərurətini yaradır. Belə hallarda axır istehlak

yerinə mal göndərilməsi məqsədilə eyni zamanda fərqli nəqliyyat tipindən səmərəli formada istifadə kimi əlverişli hal meydana gəlir. Həmin şəraitdə məhsul göndərən bir neçə seçim önündə qala bilər. Bununla, müxtəlif təyinatlı daşınma yükləri daha müəyyən edilmiş yerlər arasında fərqli daşınma çeşidlərini göndərmək mümkündürsə, o zaman bu işin əlverişli, səmərəli həyata keçirilməsi texniki - iqtisadi hesablamalara düzgün əməl edilməsi lazım olur. Burada mühüm qiymətləndirici olaraq yükün lazım olan axırncı istehlak yerinə çatdırılması zamanı və xərclərinin həcmi nəzərdə tutulur və aşağıda qeyd edilən texniki-iqtisadi qiymətləndiricilərlə müqayisə olunur:

- nəql etməyə çəkilmiş ən kiçik xərclər;
- məhsulların göndərilməsi tezliyi;
- yük miqdarı maksimum rıyaət edilmə etibarlılığı;
- nəqliyyat ehtiyatları ilə bağlı minimum xərclər
- nəqliyyat vasitələrinin məhsulları lazım olan əraziyə çatdırmaq bacarığı;
- məhsullar üzrə differensiasiyası;
- çatdırılma vaxtı;
- təhlükəsizlik

Daşınmaya çəkilən məsrəflər həm ümumi miqdarda yüklərin daşınması məqsədilə nəqliyyat rüsumlarından, əlavə olaraq həm də daşınma – göndərmə prosesinə (bura: yükləmə, daşınma, paketləşdirmə, təzədən yükləmə, sortlaşdırma və s.), yəni fiziki paylamaqla əlaqədər olan logistik əməliyyalara istifadə olunan məsrəflərdən ibarətdir. Məhsulların daşınması zamanı həm alternativ yolların dəqiq aparılması vaxtı birinci göstəricilərə görə daşınmaya qoyulan azalmanın, həm də konsepsiyaların müəyyən olunmasında mühüm vacibliyə kəsb edir. Məhsulların müəyyən zaman müddətində son istehlak yerinə dəqiq çatdırılması həmişinin şirkətlərə rəqabət baxımından üstünlük də verir. Daşınma formalarını seçən zaman logistika daşınma nəzarətinin yararlanma parametrlərini və daşınma imkanlarını, həmçinin həmin nəqliyyat növünün istifadə olunmasının səmərəli olması, nəqliyyat vasitəsinin coğrafi mövqeyi baxımından hər hansı limitlə

rastlaşmaması və s. kimi amillərin qeydə edilməsi mühümdür. Son olaraq, nəqliyyatın çeşidlərinin seçilməsi zamanı mühüm hissələrindən biri də yüklərin hərəkəti boyunca nəqliyyatın çeşidlərinə qoyulmuş beynəlxalq ekoloji, həm də daşınma vaxtı məhsulların kəmiyyət, keyfiyyətə qorunmasını ödəyən standart tələblər vardır. Daşınma idarəetməsinin xüsusiyyətlərinə nəzərən deyə bilərik ki, var olan nəqliyyat çeşidinin müsbət və mənfi cəhətləri vardır. Maşın nəqliyyatı: Öncə quruda olan nəqliyyat tipləri barədə qeyd aparmaq istərdik. Maşın beynəlxalq ticarət mallarının daşınmasında böyük əhəmiyyətə malikdir. Axır zamanlar dünya təsərrüfat ticarətində beynəlxalq nəqliyyat daşımaları diqqətə çarpan səviyyədə artmışdır. Quru logistika çeşidləri logistika fəaliyyət dövründə çox mühim bir bağlılıqdır. Həmin logistika hava və dəniz nəqliyyatına görə çatdırılma xidmətlərini artırır. Quru logistika vaistəsinin ən yaxşı göstəricisi quru ərazisində yüksək əlverişlik səviyyəsidir. Maşın nəqliyyatı quru sahəsində daha geniş yayılmış nəqliyyat tipidir. Dövlətin dünya təsərrüfatına qatılmasında avtomobil daşınması digər nəqliyyat növləri ilə birlikdə mühüm rol oynayır. Keçən əsrlərdə avtomobil daşınmasından yük daşımada ancaq dağlıq olan dövlətin daxilində qısa məsafələrə görə istifadə edilirdisə, son zamanlarda dünyanın inkişaf edən dövlətlərində avtomobil yollarının iqtisadi faizlərinin artması, tutumu 30 – 40 tonluq maşınların hazırlanması avtonəqliyyat daşınmalarından istifadə edilməsinə əlverişli şərait qurmaqla, daxili və xarici iqtisadi əməkdaşlıqlar vaxtı; avtonəqliyyat vasitələrinin iqtisadi əlverişliliyinin daha da yüksəlməsini ödədi. Beləliklə, indi maşın yollarının Beynəlxalq qanunlara müvafiq tərəqqisinə ölkələr ayrıca diqqət yetirir. Avtonəqliyyat bir sıra xüsusiyyətləri özündə toplayır. Beləki həmin nəqliyyat çeşidinin yükü dəqiq ünvanına və tam zamanında prinsipi ilə işləməsi, yəni malın birbaşa mənşə yerindən istehlak məntəqəsinə çatdırılmasını ödəməlidir. Yük avtomobil daşınmasında daha ucuz sərmayə yatırımı, yüksək keyfiyyət, mobillik və yararlılıq tərəfləri mövcuddur. Onun mənfi cəhətləri isə zəif gücü, alçaq təhlükəsizliyi və zəif sürətə malik olmasıdır. Ölkələrdə daşınması mümkün beynəlxalq yüklərin böyük qismi avtomobil nəqliyyatının payına düşür. Sərnişinlərin daşınması zamanı maşın xüsusi rol oynayır. O, mobil nəqliyyat

şəklində magistral yerlərin mövcudluğundan asılı olmur. (Taylor.A.P, 2005) Nəqliyyatın digər növləri daşınma zamanı özündə bir sıra vəzifələri yerinə cəmləşdirir.

Onlara aşağıdakıları nümunə göstərmək olar:

- sənaye malları və kənd təsərrüfatının normal istehsal prosesinin və dəyişmə prosesinin görülməsi

- nəqliyyat vasitəsinin yardımı olmadan digər bir tikinti sektorunun proyektinin yerinə yetrilməsi mümkün deyil. Avtomobil nəqliyyat tipindən tikinti materialların daşınması zamanı çox istifadə olunması

- insanların avtomobil mal daşımaları ilə əlaqəli tələbatının qarşılınması

- müdafiə gücünün tutduğu mövqeyin möhkəmləndirilməsinə şərait yaradılması

Beynəlmiləl avtomobil hüququnun mühüm göstəriciləri beynəlmiləl müqavilələr, milli (daxili) avtonəqliyyata aid olan qanunvericilik və hüquqi adətlərdir. Dəmiryolu daşınması: Dəmiryolu daşınmasının mühüm fəaliyyəti və işi məhsulların, sərnişinlərin və yükün daşınmasından, yəni onların lazım olan yerə çatdırılmasını qarşılıyır.Yüksək daşıyıcılıq keyfiyyəti dəmir yolu daşınmasında , hava durumunun təsirinin az etkiləməsi və zəif enerji istehlak formasında bir sıra avantajlar vardır. Dezavantajların isə başlıca şərtlərin böyük qiymət, çətin və bahalı saxlanılma, təcili daşınmaların elstatik halının mövcud olmaması və dəmir yolu vaqonlarının təşkili müddətində zaman sərf edilməsi formasında mənfi cəhətləri mövcuddur. Dəmiryolu nəqliyyatı demək mümkündür ki, hər hansı bir dövlətin yük dövriyyəsinin xeyli qismini qarşılıyır. Sərnişin daşımalarının reallaşmasında rolu danılmazdır. “Beynəlxalq dəmir yolu hüququ beynəlmiləl nəqliyyat haqqının subinstitutu olmaqla beynəlmiləl dəmir yolu daşınması ilə yük çatdırma hüququ, beynəlmiləl dəmir yolu nəqliyyatı vasitəsilə sərnişin daşıma haqqı və beynəlxalq dəmir yolu daşınması ilə baqaj daşıma haqqı kimi tərkib hissələrə bölünür” (E.Ə.Əliyev., 2009, s. 77).

Boru kəməri: Həmin nəqliyyat vasitələrinin xüsusi bir hesab edilir. Magistral boru kəməri daşınma vasitəsilə neft və neft məhsulları, karbohidrogen qazları və

başqa məhsullar nəql edilir. Boru kəməri daşınmasının üstünlükləri vacib tutum potensial, hava durumunun az təsir dairəsi, daha ucuz prosedur məsrəfləri xərcləri və davamlı olaraq nəqlidir. Həmin daşınmanın mənfi göstəriciləri isə bahalı avadanlıqlar, çox nəzarət, məhsulların ixtisaslaşması və müntəzəm texniki xidmətə ehtiyacın olmasıdır.

Dəniz nəqliyyatı: Beynəlxalq yüklərin daşınması zamanı dəniz nəqliyyatı başlıca rol oynayır. Ənənəvi formada dəniz logistika qlobal həcmdə hazır məhsulların köçürülməsinin mühüm vasitəsi hesab edilir. Bu baxımdan həm mütəffəkkirlərin, həm də praktikantların əhəmiyyətli formada nəzərini özündə toplamışdır. Dəniz daşınması terminini müəyyənləşdirmək asan yox və qlobal tədarük zəncirləri dailxində düzgün təsvir, əhatə çevrəsi və rolu hələ tam aydınlaşmayıb. Bir yandan dəniz daşınması (yəni göndərmə və protlar) dənizlə 2 və yaxud daha artıq dəniz limanı arasında məhsulların yaxud sənişinlərin daşınması ilə əlaəlidir. Logistika, təşkilat daxilində olan əməliyyatlar vasitəsilə müştərilərə kimi təchizatçılardan bir orqana daxil olan məhsul axını məqsədilə məsuliyyət daşıyır. Dəniz daşınmasının istifadəsi məqsədilə ilk olaraq dəniz limanlarının daha güclü inkişaf etməsi gərəkdir. İl ərzində böyük dəniz limanları milyon tonlarla yük daşımaq bacarığına malikdir. Yük dövriyyəsinə uyğun olaraq Beynəlxalq yükdaşımalarda dəniz nəqliyyatı öncəlik təşkil edir. İstehlakçılar üçün dəniz sənayesi ucuz və yüksək yükləmə bacarığının ötürülməsini qarşılayır. Bu baxımdan, taxıl misalında spesifik malların və xam neftin daşınması zamanı vacib bir mövqeyə sahibdir. Onun mənfi tərəfi daha uzun daşınma ehtiyacına və cədvəlinin hava durumu faktorlarından çox güclü təsir almasıdır. Məsrəfləri rəqabət və qənaət bacarığını artırmaq üçün, var olan dəniz logistika şirkətləri böyük tutumlu gəmilərdən və kooperativ əməliyyat metodlarından yararlanırlar. Cari dəniz daşınması müştərilərə xidmətin yüksək keyfiyyətlə çatdırılmasına dəyərindən daha artıq diqqət ayırırlar. Xidmət məmnuniyyətini çoxaltmaq üçün təzə logistika konsepsiyaları qurmaq gərəkdir, məs. dəqiq zaman pəncərələri və mal izləmə proseduru real-vaxt informasiyası.

Sənayesinin fəaliyyəti dəniz nəqliyyatında üç əsas növə ayrılır:

•Məkansız daşınma : Bu tip simvollar daşınma müntəzəm olmayan nəqliyyat dəyəri, stabil olmayan daşınma marşrutları və cədvəlidir.

•Xətti daşınma: İş həmin gəmilərə, marşrutlara, dəyəərə və müntəzəm səfərlərə əsasən görülür.

•Sənaye Nəqliyyatı: Sənayenin göndərilməsinin ən mühüm **xüsusiyyəti** məqsədi məhsulun təmin edilməsidir. Elə hal baş verir ki təbii qaza uyğun olaraq yüksək təzyiqli konteynerlər kimi spesifik qablara ehtiyac mövcuddur. Dəniz daşınması çarter və konosamenta müvfiq qaydada reallaşdıra bilər. Çarter böyük tutuma sahib yüklər daşınması məqsədilə nəzərdə tutulmuşdur. Konosamenta utumu böyük olmayan yüklər daşınma prosesinə ehtiyac vardır.

Dəniz daşımalarının bu növləri seçilir:

- böyük kabotajda
- kiçik kabotajda ;
- beynəlxalq daşıma.

Daşıma bir dəniz portlarında reallaşarsa bu prosesə kiçik kabotaj deyilir. Əgər həmin Daşıma ölkənin müxtəlif dəniz limanları arasında olarsa, böyük kabotaj hesab edilir. Daşıma ikidən artıq dövlətdə olarsa beynəlmiləl daşıma hesab edilir.“Beynəlmiləl dəniz daşımalar hüququ Beynəlmiləl nəqliyyat hüququnun subinstitutu sayılmaqla bərabər,eləcə də dəniz sahəsinin hüquqi statusunu və dəniz sahəsindən, onun təbii ehtiyatlarından düzgün istifadə olunması qaydalarını aydınlaşdıran və bununla əlaqəli dövlətlərarası münasibətləri nizamda tutan hüquq normaları və prinsiplərinin toplusudur” (E.Ə.Əliyev., 2009, s. 174).

Hava vasitəsilə daşınma: Beynəlmiləl yük daşıma bacarığının tiplərinin arasında ən sürətli və çevik tərəqqi edən hava daşınma tipi hesab olunur. Hava logistikası, bir sıra xidmət eləcə də sənaye məqsədilə təchizat zənciri və funksiyalarını sonlandırmada gərəkdir. Bu idarələr hava yolu ilə məhsul, sərnişin və baqaj reyslərini gerçəkləşdirir. Yük daşıma tipi təhlükəsizliyi sürətli formada çatdırılma, zərərin riskinin düşməsi, əlçatanlığı və müntəzəm səfərləri məqsədilə yaxşı bir tezliyi qarşılıyır, hava logistikasının mənfi cəhəti yüksək çatdırılma hüququnun varlığıdır. Reynolds-Feighan qeyd edib ki, yük nəqliyatının vahid

kütləsinin qiymətinin nisbətən artıq olması və çatdırılma sürətinin başlıca faktor olması ilə bərabər nəqliyyat tipindən müəyyən edilir.

Hava yükü logistikasının parametrləri bunlardır:

- uzaq yerlərə çatdırılmasını artırmağa şərait yaradır;
- təyyarələr və hava limanları bölünür. Bu səbəbdən də sənayelər ancaq əməliyyat məqsədilə təyyarələr qurulması;
- hava yük daşımaları torpaq ərazilərindən təsir görmür.

Tədqiqat məlumatlarına əsasən demək olar ki, hava yük nəqliyyatı bazarı sürətlə çoxaltmaqda davam edir. Hava daşınma logistikası xidmətlərini dünya bazarların trendini nəzərdə tutaraq dəyişdirməlidir. Hava nəqliyyatının tərəqqisinin gələcək tendensiyaları başqa daşınma rejimləri ilə inteqrasiya, hava daşınma fabrikləri arasında birləşmə və ittifaqdır. Hava nəqliyyatı logistikasının gələcək durumu, Tam zamanında və QapıdanQapıya üzrə xidmət bazasını ödəmək məqsədilə dəniz və avtomobil daşınması olaraq başqa daşınma növləri ilə əməkdaşlığıdır. Beynəlxalq nəqliyyat haqqının “Beynəlxalq hava hüququ subinstitutudur və hava zonasının hüququ vəziyyətini aydınlaşdıran, həmçinin ondan istifadə ilə əlaqəli dövlətlərarası münasibətləri tənzim edən beynəlmiləl hüquqi norma və qaydaların toplusundan ibarətdir”. (Əliyev.E, Beynəlxalq Nəqliyyat Hüququ, 2009, s. 283)

Daxili su daşınması: Hər bir ölkənin nəqliyyat kompleksi prosesində daşınmanın müxtəlif növləri yer tutur. İlk növbədə, onların gördüklər nəqliyyat işinin növündən asılıdır. Daşınma sisteminin tərkib hissələrindən biri hesab olunan su nəqliyyatı, məhsul daşımalarının edilməsi müddətində lazımi miqdarda özünü göstərmir. O, daşınmanın digər tipi ilə birgə sənaye məhsullarının və kənd təsərrüfatının normal mübadilə prosesini və istehsalını ödəyir, ölkə iqtisadiyyatının yükdaşımalarına olan tələbatı qarşılayır. Başqa nəqliyyat növü olaraq daxili su daşınmasında da özünə xas üstünlükləri mövcuddur. Daşınma vasitələrinin yükləmə bacarığında limitin azlığı, enerjiyə qənaət, təbii su sahələrinin ölkədə olması, daxili su daşınmasının da əsas üstün cəhətləri hesab edilir. Daxili su daşınmasının müsbət avantajları ilə yanaşı mənfi cəhətləridə var. Mövsumi

olması, aylara götə dəyişməsi, suyun dərinliyininin çox olduğu yerlərdə istifadə edilə bilməməsi dezavantajlara daxildir. Nəqletmə zamanı tərəflər arasında qurulan nəqliyyat-haqq münasibətləri spesifik tənzimetməni önəmsəyir. Beynəlmiləl arenada baş verən su daşımaları hazırki dövrdə beynəlxalq su hüquq ilə qaydaya salınır.

1.2. Beynəlxalq yükdaşımaları prosesində həyata keçirilən gömrük əməliyyatlarının əsas xüsusiyyətləri

Gömrük idarəsinin işçiləri tərəfindən böyük həcmdə müəyyən olunmuş və gerçəkləşən ayrı-ayrı tədbirlər və gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün məsuliyyətlər nəzərdə tutulur. Gömrük administrasiyasının başlıca missiyası bütün ölkələr üçün eyni olsa da fərqli ölkələrdə gömrüyün rolu müxtəlifdir.

Gömrük rəsmiləşdirilməsində əsas dörd sahəni qeyd etmək olar :

- tənzimləmə uyğunluğu
- təhlükəsizliyi
- gəlirlərin toplanması
- ticarətin asan hala gətirilməsi

Qazancların yığılması gömrük məsuliyyətinin mərkəzi strukturunu təşkil edir və dövlətin gömrük rüsumlarının payına əlaqəlidir.

Ödəniş yığılmasının səviyyəsi dövlətin büdcəsinin vəzifələrinin miqdarından asılı haldadır. Gömrük qanun və qaydalarının icra olunmasını gömrük sistemi qarşılıyır. Həmin qaydalara əməl olunmaması gömrük idarələri böyük təhlükə hesab edilir .Ticarətin asan hal alması da gömrük üçün başlıca faktordur. Qlobal infrastruktur beynəlmiləl yük daşımalara dövlətlər arasında ən effekt verən yolun daim onlar üçün seçilməyini ödəyir və məhsulların hərəkətinə istiqamətli iri marşrutlar verir. Səmərəli və təhlükəsiz hesab edilir, bəzən sərhəd qapısının qarşısını almaq məqsədilə məhsulu daha uzun bir marşrutla hərəkətinə önəm verir. Eyni dövətdə gömrük arasında razılaşma fərqi mövcuddur. Əsasən beynəlmiləl yük daşıma kəsləri təchizat marşrutunu dəyişdirərək tez müddətdə uyğunlaşmağa cəhd edirlər. Qlobal təchizat zəncirini ödəmək gömrüklər üçün digər bir problem

sayılır. Təhlükəsizliyin vacibliyinin səviyyəsi daha çox dövlətdən asılıdır, ancaq təhlükəsizlik bütün gömrük idarələri üçün təhlükə mənbəyi sayılır. Bu səbəbdən, gömrük rəsmiləşdirilməsi zaman keçdikcə təzələnməlidir. Praktika göstərir ki, dəyişdirmə sayəsində dəyişikliklərin gömrük idarələri heyəti tərəfindən qəbul olunmasından asılı vəziyyətdədir, bununla təzə prosedurlar gömrük əməkdaşlarına təqdim oluna bilər. İntegrasiya problemlərinə qarşı mübarizə zamanı mühüm rol məlumat texnologiyalarının (İT-nin) dərin istifadə olunmasına əsaslanan yeni gömrük sənədləşməsi təcrübəsi ilə oynanılmaqdadır. Bu səbəbdən, təcrübə sübut edir ki, özlüyündə, korrupsiyanın hərtərəfli aradan götürülməsi məqsədilə kifayət sayılmır. Hər hansı bir şəxs resursu siyasəti həmin problemlərlə necə məşğul olmağı aydınlaşmalıdır. İnformasiya texnologiyalarının təzə hal alması gömrük rəsmiləşdirilməsi vaxtında əməliyyatların effektivlik dərəcəsi artırır, proseslərin zamanını daha da kiçik hala gətirir. Beynəlxalq məhsulların zamanında sənədləşməsini ödəmək tipik bir praktika hesab edilir. Fiziki nəzarət və ticarətin asan hal alması arasında balansın alınmasını nəzərdə saxlanılmış, ticarət işləri ilə məşğul olan fiziki kəslərin fiziki yoxlamalarının və konsentrasiyalarının azaldılması vardır. Ən tərəqqi etmiş və orta qazancılı ölkələrə görə də bu hal tipik sayılır. Uçot və məlumat sistemləri gömrük rəhbəri tərəfindən etibarlı sayılır. Elektron formada bütün informasiyalar ötürülür.

Dünya ticarəti sayəsində beynəlxalq yük daşımalar zamanı gömrük sənədləşdirilməsi əməliyyatı çox böyük əhəmiyyət kəsb edən rol oynayır. Beynəlmiləl daşımalar müddəti gömrük rəsmiləşdirilməsi ən mühüm prosedurlardan biri sayılır. Beynəlxalq nəqliyyat əməliyyatları vaxtı ölkə daxlinə gətirilən məhsul və ölkə ərazisindən xaric olan yüklərin daşınması beynəlxalq konversiyaların qaydalarına müvafiq və bu dövlətin qanunvericiliyi ilə tənzim edilir. Bu gün xarici ticarətin artması, iqtisadiyyatın qlobal hal alması, elmi texnikanın tərəqqi və s. kimi faktorlar dünya dövlətlərinin çoxunu beynəlxalq yükdaşımalarındakı gömrük sənədləşməsi prosesləri barədə düşünməyə məcbur edir. Beynəlxalq daşımalar zamanı gömrük sənədləşməsinin effektivliyi dövlətin böyük bir nümunəsi olaraq məlumatlardan istifadə olunmaqla müəyyən edilir.

Gömrük sənədləşməsinin tərəqqisi məhsulların idxal və ixracı statistik və müsbət yöndən əhəmiyyətli bir bağlılıq yaradır. Xüsusilə istehsalın global hal almasına, istehsal prosedurunun zamanında yerinə yetirilməsi və e-ticarətdə artımların çoxalmasına cavab olaraq gömrük rəsmiləşdirilməsinin necə inkişaf etdiyini göz önündə bulundurur. Dövlətlərdə beynəlxalq yükdaşımalar prosesini daha da sürətləndirməyi reallaşdırmaq məqsədilə gömrük sənədləşməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi tələb edilir. Bir sıra dövlətlərdə beynəlxalq daşımalarla məşğul olan firmalar mütəmadi formada bir neçə dövlət idarələrinə idxalata, ixracata və tranzitlə əlaqəli tənzimləmə tələblərinə riayət etmək məqsədilə böyük miqdarda informasiya və sənədlər təqdim olunmalıdır. Həmin informasiya və sənədlər tez-tez bir neçə ayrı-ayrı idarə vasitəsilə özünün spesifik (əllə və ya avtomatlaşdırılmış) əməliyyat və kağız nümunələriylə təqdim olmalıdır. Bu tələblər, uyğun olaraq uyğunluq məsrəfləri ilə birgə, hökumətlərə, biznes cəmiyyəti üçün məhsul daşımada çətinliklər törədir, tərəqqi etməkdə olan dövlətlərdə beynəlxalq yükdaşımalarının tərəqqisində böyük maneəyə gətirib çıxarır. Gömrük işinin səmərəliliyinin yaxşılaşdırılması məqsədilə rəhbər prinsiplər də mövcuddur. Dünya Gömrük İdarəsinin və Dünya Ticarət Təşkilatının Ticarətin daha asan hala gətirilməsi üzrə “Bir Pəncərə” daxilində razılaşma vardır.

Həmin problemi həll etmək məqsədilə Bir Pəncərə prinsipini qurmaq bir vasitədir. Bu baxımdan da bir sıra dövlətlər ticarət və dövlətlər arasında məlumat mübadiləsi məqsədilə "bir pəncərə" yaratmağı düşünmüşlər. Beynəlxalq yüklərin daşınma prosesini ticarət və hökumət arasında məlumat axınlarını sadə hala gətirə və sürətləndirə bilər, eləcə də informasiyanın mövcudluğunu və idarə edilməsini artırır. Bu da daha sıx formada uyğun olma və uyğun informasiyaların ölkə strukturu arasında daha asan bölünməsinə gətirib çıxarır, sərhəd nəqliyyat ticarət dövriyyəsində olan bütün kəslərə gəlir gətirir. Həmin rəsmi nəzarətlərin effektiv dərəcəsinin və səmərəliliyinin artırılmasına və imkanların daha yaxşı istifadə edilməsinə görə həm dövlətin özü, həmçinin məsrəflərin azalmasına başlıca səbəbdır (https://www.unece.org/fileadmin/DAM/cefact/single_window, 2005).

Beynəlxalq daşımalar müddətində yüklərin idaxla və ixrac prosesində gömrük sənədləşməsinə həmin sistemdən istifadə edilməsi dövlətin başqa dövlətlərə ticarəti müddətində konkret formada fayda və məsrəflərini bilməyini təmin etməkdir. Dövlətlər gömrük rəsmiləşməsinə daha da asan hala gətirməsini və şəffaflığın yüksək olması məqsədilə onlayn sistemdən istifadə olunmaqla, dövlət keçid zonalarında gömrük sənədləşməsinə sürətləndirmək məqsədilə "etibarlı ticarətçi" proqramlarının qəbul olunması və risk dəyərləndirmə üsulları, regional ticarət əməkdaşları arasında gömrük sənədləşməsinə uyğun edilməsinə dair səylər qeyd olunur. İnformasiya elektrondursa, fərdi informasiya elementləri ancaq bir dəfə təqdim olunmalıdır. Bu sistem qeyri-tarif ticarətə olan maneələri kiçiltmək və ticarət camiasının bütün şəxslərinə dərhal qatqı vermək üçün ticarətin asan hala salınmasına aid konsepsiyaların tətbiq olunmasıdır. Effektiv gömrük sənədləşməsi prosesi beynəlmiləl yüklərin daşınmasını asanlaşdırmaq məqsədilə mühüm olan başqa sahələr arasında, daşınma xidmətlərinin bir qismidir və səmərə olmadan gömrük sənədləşməsi prosesi dövlətin logistikanın artmasına mane yarada bilər. Gömrük rəsmiləşdirilməsində bu sistemin istifadə edilməsi beynəlmiləl yükdaşıma proseslərinin daha da artması və çoxalmasına gətirib çıxaracaq olacaq. Belə ki, həmin sistemin istifadə edilməsi dövlətlərin gömrük sənədləşdirməsindəki sürətlənmə və yükdaşımalar məqsədilə faydalı hesab ediləcək. Dövlətlər bu sistemini qarşılamaqla ticarətlərində olan faydanı aydın olaraq anlaya bilərlər. Beynəlmiləl məhsul nəqliyyatının idxalı və ixracı müddətində həmin sistemi tətbiq etməklə sənədləşdirməyə sərf edilən zamanın azalmasını müşahidə etmək mümkündür. Eləcə də məhsulların idxalı və ixracı vaxt gömrük sənədləşməsinə israf edilən vəsaitlərin azaldılmasını da qeyd etmək mümkündür. Bunun sayəsində ticətdə dövlətin beynəlxalq yükdaşımalarda payının çoxalacağını gözləmək mümkündür. Beynəlxalq yük nəqliyyatının gömrük sənədləşdirilməsi ixrac və idxal proseslərindən ibarətdir. İxrac ölkə daxilində sərbəst periodda olan yüklərin kənarında olan dövlətlərə göndərildiyi prosedurudur. İxrac bəyannamələri dövlətin ixrac olunacaq gömrük və maliyyə zonalarından kənara bütün məhsullara təqdim olunmalıdır. Bu məhsullar ixrac prosesi altında olmalıdır. Bu ixrac bəyannaməsinin

qəbul olunma ixracatçının məsuliyyəti hesab edilir. Beynəlmiləl yükdaşıma qurumuda da ixracatçının sənədləşməsini istəyə bilər. Bir sıra ölkələr daxilində məhsulların satıldığı müddətdə təqdim ediləcək gömrük bəyannamələri mövcud deyildir. Buna Avropa Birliyi (Aİ) dövlətləri arasında olan yük daşımalarını daxil etmək mümkündür. Bütün yük daşıma proseslərinin ixracı məqsədilə məhsulların bəyannaməsindən əlavə aktlara ehtiyac vardır. Əsasən ticari logistika, faktura, tənzim olunmamış əmtəə və məhsullar ilə sadə proseslər aparmaq məqsədilə istifadə olunur. Digər yandan ixrac prosesinin lisenziyası və icazəsi öncədən göndərmə yoxlamaları və başqa dövlət idarələrinin icazəsi olaraq bəzi yüklərin kateqoriyalarında da mühüm akt tələbləri mütəmadi formada tələb olunur. Ölkəyə beynəlmiləl məhsul daşıma məhsullarının gömrük sənədləşdirilməsi və idxalı müddətində giriş bəyannaməsi tələb edilir. Ölkəyə gətirilən məhsullara gömrük rüsumunu qarşılayır və uyğun qanuni tələbləri təsdiqləmək tələb olunur. Bununla, idxal edilən məhsullar eyni portun tranzit olaraq nəzərdə saxlanılan və ya digər bir Gömrük idarəsinə yaxud dövlət xaricində istənilən yerə köçürmələri olaraq portun gömrük sənədləşməsi məqsədilə nəzərə alınmayıbsa, ətraflı gömrük sənədləşməsi formalaşması idxalatçılar tərəfindən təqib ediləcək. Məhsullar EDI sistemi vasitəsilə təmizlənirsə, kompüter əməliyyatında yaradılan formada heç bir rəsmi giriş qaiməsi yüklənilmir, ancaq idxalçıdan gömrük sənədləşməsi məqsədilə güzəştli sənədin emalından ötrü lazım olan məlumatlar verən yük bəyannaməsi göstərməyi tələb olunur. Əgər EDI sistemi portlarda istifadə olunmursa, daxili istehlak məqsədilə məhsulların təmizlənməsi idxalçı 4 nüsxədə gömrük sənədləşməsi məqsədilə Giriş Bəyannaməsi təqdim olunmalıdır, dublikat və orijinal gömrüyə görə, III nüsxə isə idxalçıya, IV nüsxə isə pul köçürmələri məqsədilə banka daxildir. Giriş bəyannaməsi ilə bərabər bu sənədlər də təqdim olunur:

- Bağlanmış müqavilə
- Invoice
- Yük gömrük bəyannaməsi
- Malın keyfiyyət sertifikatı

- Yol nəqliyyat sənədləri
- Malın mənşəyinin təsdiqi sənədi
- Malın uyğunluq sertifikatı

1.3. Logistika və nəqliyyat sisteminin beynəlxalq yükdaşımalara təsiri

İstehsal zamanı məhsulları hazır olan yerdən son istifadə ediləcək ərazilərə çatdırmaqla məhsulların dəyərinin formalaşmasında nəqliyyat davamlı formada onunla birgə iştirak edir. Daşınmanın tək öhdəliyi sərnişin və yük nəqliyyatı prosesləri hesab edilmir, eyni zamanda əmək və təbii imkanlarının istehsal prosesinə cəlb edilməsində, istehsal ərazilərinin dövlətdə səmərəli təşkil edilməsində, məhsuldar qüvvələrin tərəqqisində, şəhər və kəndlərin yaradılmasında əhalinin yerləşməsində başlıca faktor rolunu daşıyır. Beynəlxalq yük daşımalar fəaliyyəti müddətində nəqliyyat logistikanın başlıca funksiyası rolunu oynayır. Beynəlxalq daşımalar müddətində nəqliyyatın inkişaf prosesi texnika və idarəetmə layihələrinin tərəqqisi hərəkətli yükü, xidmət göstəricisini, çatdırılma tempini, istismar məsrəflərini və enerji istifadəsini logistika sistemində daha da təkmilləşdirir. Daşınma manipulyasiyasında daşınma vacib hesab edilir. Hazırkı durumu nəzərdən keçirən zaman, güclü bir daşınma əməliyyatının dəqiq formada çərçivəsinə və istehsal proseslərini birləşdirmək məqsədilə uyğun nəqliyyat yollarına və metodlarına ehtiyac vardır. Beynəlxalq daşımalar müddətində logistika funksiyası olaraq yalnız nəqliyyat qeydiyyatına düşmür, eləcə də paketləşdirmə, məhsulların saxlanması və digər metodlar da bura daxildir. İqtisadi prosesinin artan qlobal hal alması, İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyalarının tempili formada tərəqqisi ilə idarələr strateji, düzgün və dünya miqyasında şəbəkələri tərəqqiyə və təşkil etməyə cəhd edirlər. Tez-tez qlobal daşınma olaraq adı qeyd olunan həmin şəbəkələr istehsalı, paylanması, yüklərin istifadəsi ilə əlaqəlidir. Bu cür bir şəbəkənin qurulması logistik konsepsiyaları gerçəkləşdirməyə şərait yaradır və bir neçə tədbirlərin, xüsusilə nəqliyyat əməliyyatının hər bir əməkdaşı və təşkilatçısı üçün görülməli əlaqələ qurma və optimallasdırma ümumi idarəetmə gerçəkliyini aydınlaşdırır. Davamlılıq fikrinə müvafiq olan bu tip qlobal logistika

şəbəkələrini daha da sürətlə tərəqqi etdirmək məqsədilə ölkələr həm vahid, həm də toplum olaraq yanaşı daşınma siyasətlərini tərəqqi etdirməlidirlər. Hərəkətli olan məhsulların məhsuldarlığını daşınma əməliyyatı müəyyən edir. Texniki və idarəetmə prinsiplərinin formalaşması, çətdirilmə sürətini, hərəkətdə olan yükü, xidmət göstəricisini, obyektlərin istifadə edilməsini, əməliyyat məsrəflərini və enerji istifadəsini formalaşdırır. Daşınma manipulyasiyasında daşınma vacib rol oynayır. Hazır durumu nəzərdən keçirən zaman, güclü bir sistem daşınmanın düzgün bir çərçivəsinə və istehsal proseslərini birləşdirmək məqsədilə uyğun daşınma vasitələrinə ehtiyac vardır. Daşınma - müştərilərin tələblərinə qarşılamaq məqsədilə mənşə sahəsi ilə istehlak ərazisi arasında məhsulların, effektiv irəli və əks formasını, malların saxlanması planı alan, xidmətlərin və bununla bağlı informasiyaların səmərəli, reallaşdırıcı və nəzarətdə saxlayan tədarük zənciri prosesinin bir qismidir. Logistika məlumat, nəqliyyat, inventar, məhsul-istifadə, anbar, qab halında salınma və təhlükəsiz vəziyyətin inteqrasiyası olaraq anlaşılır. Daşınma zaman və məkanın dəyərini göstərən tədarük prosesinin bir kanalı hesab edilir. Nəqliyyat daşınması-logistika daşınma tempini idarə edilməsi ilə daşınmanın inteqrasiya etmiş halıdır. Daşınma logistikası planetimizin bir qismini və yüklərini idarədə saxlamaqla olan yüksək keyfiyyət göstəricisinə sahib daşınma xidmətləri üzərində durur və bazar iqtisadiyyatında sürətli formada dəyişikliklərə ayaq uydurmaq məqsədilə bəz qədər çevik hesab edilir. İndiki zamanımızda ekoloji baxımdan səmərəli qlobal daşınma şəbəkələri yaratmaq məqsədilə, logistika prosesinin hazırkı durumu və ayrı-ayrı sahələr üzrə və hər ərazidə olan xüsusi məsələləri aydınlaşdırmaq gərəkdir. Həmin işlərdə logistikanın inkişaf edilməsi ancaq sənaye yaxud milli rəqabət cəhətdən yox, istehlakçılar, yükləyicilər, logistik xidmət edənlər və dövlət perspektivlərini nəzərdə tutan qlobal sferada optimallaşdırma cəhətdən də dəyərləndirilməlidir. Bununla da, qlobal istəklərə dayanan istənilən qlobal daşınma idarələrinin görüntüsü və regionlara uyğun olaraq ümumi sistem qurulması istənilir. Viziona nail olmaq məqsədilə tərəqqi yollarını aydınlaşdırmağa şərait yaradacaq olan dövlət və şəxsi idarə üçün konkret formada siyasət və yönələr inkişaf olunmalıdır. Logistika prosesinin ən açıq

parametrlərindən biri ticarətin dünya çərçivəsində genişləndirilməsi sayəsində məhsul daşımalarının çoxalmasıdır. Xüsusilə də plana alma, satınalma, istehsal prosesi və marketing göstəricilərini tutmuş sənayenin qloballaşma halı daha mürəkkəb formada ticarət və tərəqqi etmiş daşınma prosesinə gətirib çıxardı. Axır vaxtlar daşınma, qlobal durumda sürətlə tərəqqidə olan templi bir sahə kimi ön plana çıxır. Beynəlmiləl yük daşıma zamanı maneələrin götürülməsi, xarici şirkətlərin çoxalması və texnoloji tərəqqi sayəsində beynəlxalq məhsul nəqliyyatı miqdarı artmışdır. Yerli iqtisadiyyatları ayrı tempdə gömrük vergiləri, kvotalar və kapital nəzarətləri formasında maneələr, edilən xitmət, işçi heyəti və sərmayə dövlətlər arasında daha sürətli və tez reallaşacaqdır. Effektiv beynəlmiləl əməliyyatçılar istehsal məqsədilə öz ehtiyac durumuna uyğun tədarük sferasını, məhsullarının satıldığını və vətəndaşların tələblərini nəzərdə tutaraq istehsal daşınma sistemlərini qurmuşlar. Həmin istehsalçılar təhlükə olmadan yük daşınmasının, iqtisadiyyatın, plana almanın, müasir texnologiyaların və avadanlıqların birləşdirilməsi və kommunikasiya prosesinin istifadəsi məqsədilə istəklərə çatmaqda risk və mükafatlarını bölüşən innovativ daşıma əməkdaşlarından şəxsi daşınma daşınma xidmətlərini istəyir. Şerti nəqliyyat prosesinin, anbarların və inventar materillərin idarə olunmasından yaranan yoldaşlıq, istehsalçıları və daşınma daşınmanı təmin edən şəxslər arasında beynəlmiləl nəqliyyat proseslərinin qiymətini aşağı endirilə bilər:

Periodik daşıma prosesləri, bir dəfə yaxud qanunsuz əməliyyatlar dövlətlər arasında daşıma məqsədilə yaxşı nəticə göstərməyəcək;

Spesifik sərmayə istəyən məhsul daşıma prosesləri, spesifik daşınma vasitələri və qurğular, yerli və xarici firmalar məqsədilə nəzərdə saxlanmış uzunmüddətli vəzifə. Elektron informasiya mübadiləsi prosesi buna misal göstərmək mümkündür bilər. Dövlətlərin yaxşı inkişafda olmuş beynəlmiləl məhsul daşıma sistemləri mövcud deyilsə, daşınma üstünlüklərini tam reallaşdırma bilməzlər. Bununla bərabər, logistika zamanı yaxşı idarə quruluşu daha gözəl daşınma səmərəliliyi ödəyəcək, əməliyyat məsrəflərini azaldacaq və xidmət göstərcisini artıracaq. Daşınma prosesinin inkişafı məqsədilə həm hökumət, həm

də özəl sahədən səylərə ehtiyac həmişə vardır. Yaxşı idarə oluna bilən logistika sistemi həm ölkənin, həm də idarələrin rəqabət bacarığını dünya sferasında artırmağa bilər. Beynəlxalq yük daşımalarının miqdarının artmasına paralel formada, ölkələr arasında olan sərhədlərin itirilməsi və qloballaşma terminin tərəqqisi, son zamanlarda logistika sektoru vacib rol kəsb etmişdi. İndi logistika planetin ən mühüm, ən böyük və dinamik sahələrindən birinə dönmüşdür. Məhsullar və xidmətlər planetin ayrı-ayrı coğrafi ərazilərində tərtib olunur, digər bir ərazidə istehsal olunur və digər yerlərdə tələb edilir. Bu məqsədlə yük və xidmətlərə ehtiyac duyulan dövlətlərdə beynəlmiləl daşıma reallaşdıran firmalara ehtiyac mövcuddur və bunu nəzərdə tutaraq üstünlüklərə malik olmaq məqsədilə xidmət və əmtəə buraxan firmalar üçün çevik və zamanında çatdırılma əməliyyatı mühüm xarakter daşıyır. Beynəlmiləl məhsul daşımaları zamanı reallaşdırılan proseslərdə, dünyanın istənilən nöqtəsindən yükün çatdırılmasında, istənilən yerdə qorunub saxlanılmasında, paketdə və sərhəd sənədləşməsində daşınma-logistika vacib rol oynayır. Beynəlmiləl məhsul daşıma müddətində daşınma məsrəfləri səhmdar və idarəetmə, daşınma saxlama məsrəflərindən ibarətdir. Nəqliyyat məsrəfləri yol, dəmir yolu xərci, hava yolu xərci, dəniz, gömrük və sığorta məsrəfləri, icarə, amortizasiya, saxlama məsrəfləri enerji, rəftar, qabda saxlama və əlavə ƏDV məsrəfləri ilə əlaqəlidir. Balans və daşınma zamanı məsrəflər səhm məsrəflərini meydana gətirir, idarəetmə məsrəfləri ofis əməkdaşları və ümumi idarə etmə məsrəfləri ilə əlaqəlidir. Təchizat prosesi əməliyyatının dəqiq planlaşdırılması logistikanın başlıca qismi olan nəqliyyatın və anbar məsrəflərini aşağı düşürməklə, məsrəflərin azaldılması və itkilərin ən aşağı minimum dərəcəyə düşməsi logistika üçün vacibdir. Bu səbəbdən logistika fəaliyyətləri dairəsində nəqliyyat xüsusi yer tutur. Xammal və istehsala görə logistika fəaliyyəti baxımından bir sıra bölgələr ön planda dururlar. Bu səbəbdən əhəmiyyətli daşınma yerləri və marşrutları strateji xarakterə sahibdir. Firmalar avadanlıqlarını inşa edən zaman coğrafi şərtləri və daşınma üsullarını nəzərdə tuturlar. Beynəlmiləl məhsul daşımaları reallaşdıran daşınma firmaları vasitəçi xarakteri daşıyır. Vasitəçilər alıcılar, satıcılar, idxalatçı və ixracatçı kəslər beynəlmiləl məhsullara xidmətə ehtiyacı duyulan başqa

iştirakçıları razılıq əldə edə olunmasında müqavilə əldə edə bilməyən zaman və istifadə olunan bilmədikdə çox faydalı sayılır. Vasitəçilər daha sonra öz aralarında spesifik bir əlaqə yaradırlar. Beynəlxalq biznesdə olan böyük firmalar adətən bəzi vasitəçilərə etibar edirlər. Şirkətlər öncə daxili bazarda işləməyə başlamışlar, onlar bir dəfə uğur əldə etdikdən sonra dünya çapında yayılmağa qərar aldıkları təcrübə, qabiliyyət və güvən toplayaraq beynəlxalq məhsul daşıma firmasına dönüşürlər. Həmin şirkətlərin əksəriyyəti bu cür böyük həcmdə logistik öhdəliklərini yerinə yetirmək məqsədilə bilik və təcrübəyə sahib olmuşlar. Vasitəçilər ayrı-ayrı tərzlərdə meydana gəlirlər və ya müxtəlif adlarla çağırılırlar, müxtəlif ölkələrin ətrafında müxtəlif yollarla bənzər vəzifələri edirlər. Daşınma vasitəçiləri şirkətlər tərəfindən istehsalçılardan son kəmə anbar, nəqliyyat, yük daşımaları, məhsulların və xidmətlərin dağıdılmasını təmin edən tərəflər hesab edilir. Logistik xidmət təminatçıları firmanın məhsullarına dəyər göstərirlər. Onlar göndərmə xidmətlərini yerinə yetirən zaman təcrübəyə və mümkün riskləri ən kiçik hala salmağa sahibdirlər. Logistik xidmət təminatçıları firmanın tədarük sferasında mühüm rol oynayırlar. Firmalar öz təcrübələrinə etibar göstərməlidir. Logistika əməliyyatlarının dünyasında logistika vasitəçilərinin ayrı-ayrı təsnifatları vardır. Beynəlxalq ticarətdə logistika əməliyyatları ilə məşğul olan kəslər hər bir təchizat zəncirində mühüm bir əlaqə qurmuşlar. Beynəlxalq yük daşıyıcısının parametrləri, III tərəfin logistikası indiki dövrdə beynəlxalq yük daşımaları müddətində istifadə edilir. Beynəlmiləl yük daşıyıcıları iştirakçılarının ən geniş yayılmış normalarından biridir və beynəlmiləl ticarətdə çox mühüm bir əlaqə hesab edilir. Sistemli beynəlmiləl məhsul daşımaları olmasa beynəlmiləl ticarət və beynəlmiləl daşınma optimal formada olmayacaqdır. Beynəlxalq yük dövriyyəsi çox mühümdür, çünki məhsulların paylaşdırılması və mübadilə edilməsinin bura aidliyi, bununla istehsal və istehlak prosesini, təchizat və tələbatı özündə toplayır. Bunlar geniş formada xidmət göstərdiklərinə görə onları tam şəkildə təyin etmək çox mürəkkəb hesab edilir. Onlar beynəlxalq yükdaşıma müddətində nəqliyyat və logistika prosesləri zənciri boyunca məhsulların hərəkətlərinin təşkil edilməsi və başqa əlaqəli xidmətləri yerinə yetirən üsuldur. Onlar beynəlxalq yük daşıma

zamanı ən böyük mürəkkəbliklərin həll üsullarını və bir sıra kiçik yüklərin bir-birinə yüksək bir sevkيات durumuna gətirilməsi formasında həll üsullarını tapmaqla müştərilərinin zamanını və məsrəflərini kiçildə bilərlər. Onlar doğurdan da hər şeyə, həmçinin nəqliyyat formasının, marşrutun, ödənişlərin, beynəlmiləl göndərmə tələblərinin və sənədlərinin seçilməsinə qayğı ilə yanaşırlar. Beynəlmiləl yükqöndərənlər onların bilindiyni və ümumi tip logistik vasitəçi yaxu vasitəçidirlər. (Jackob,W. 2008) 3PL-lər(Third Party Logistics) İndiki dövrdə ən çox məşğul olan vasitəçilər hesab edilir. III tərəfin logistika əməliyyatı provayderlər daşıyıcılarını, logistika vasitəçi şirkətlərini və digər xidmət təchizatçılarını bağlayır. Həmin xidmət təminatçıları satıcı və alıcı ilə vasitəçi xarakterini daşıyır. Onlar nəqliyyat, anbar xidmətləri bildiri, konsolidasiya və dekonsolidasiya olaraq başqa xidmətləri - toplama və paketləşdirmə, gömrük sənədləşdirilməsi, sığorta məsələsi, ödəniş etmək üçün xidmətlər, tender layihələri və müqavilə daşınması, ekspeditor formada edilən xidmətlər görürlər. 3PL məhsul daşıyıcısı olaraq oxşar vəzifələrə sahibdir, ancaq onların əsas öhdəliyi bununla sonlanmır. (Sophie.G., 2006)

İndiki dövrdə beynəlmiləl məhsul daşımaları reallaşdıran 3PL logistika şirkətləri mövcuddur. Onlara DHL, Kuhne&Nagel, DB Schener Logistics, Nippon Express Ceva adi etmək göstərmək olar.

Logistika funksiyası anlayışı və fəalliyətlərinə nəqliyyat daşınması, göndərmə, konsolidasiya və dekonsolidasiya, müqavilə məhsullarının göndərilməsi, ev əşyalarının köçürülmə planı, yük tenderləri, anbarda saxlama, qəbul, yığma, qaytarma məhsulları, markalanma, etikətləmə və s. daxildir.

İnventarlaşdırma idarəsi proqnoz vermə, yerləşmə analizi, şəbəkə məsləhətləri, sifariş proseduru qeydiyyatının olunması, məlumat bazası, plana alma, süni intellekt, ekspert sistemlərinin paketləşdirmə forması, geri iadə olaraq öhdəlikləri görürlər. Logistics, DS, Sinotrans və s. 3PL olaraq fəaliyyətdə olan şirkətlərə daxildir. Həmin şirkətlər beynəlmiləl yükdaşımaların qabaritinə görə dünya bazarında öncül yerlərdə öz mövqelərini tutmuşlar.

FƏSİL II. ÖLKƏDƏ BEYNƏLXALQ YÜKDAŞIMALARININ HAZIRKI VƏZİYYƏTİ VƏ SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

2.1. Azərbaycanda nəqliyyat və logistika sisteminin müasir vəziyyəti

2008-ci il 1 aprel tarixli “Avtomobil nəqliyyatı barədə Dövlətin Qanunu” təsdiqlənmişdir. Qanun avtonəqliyyatla yük daşınması göstəricilərinin aparılması, eləcə də dövlət idarələrinin, infrastruktur mülklərinə sahib olan şəxslər və daşınma xidmətlərinin istehlakçıları ilə qurulmuş hüquqi və iqtisadi münasibətlərin tənzim olunması dövlət nəzarət sisteminin gücləndirilməsi üçün səbəb ilə qəbul olunmuşdur. Qanuna uyğun olaraq “Dövlət Avtomobil Nəqliyyatı Xidməti” qurulmuşdur. İnsanların beynəlxalq yük daşımalar zamanı avtonəqliyyat vasitələrlə təmin olunması, dövlət daxili və dövlət xarici uygulanma prosesi, beynəlxalq yük daşımalarına bağlı tələblərə və qanunlara eləcə də ölkəmizin normativ hüquqi sənədlərinin və tərəfdar olduğu beynəlmiləl müqavilələrinə riayət olunmasına dövlət nəzarətini gerçəkləşdirən hakimiyyət strukturudur (<http://mincom.gov.az/az/view/pages/101/>, 2020, s.101).

Beynəlmiləl nəqliyyat xidmətləri sferasında şiddətli rəqabət şəraiti meydana gəlir, buna başlıca səbəb yeni dövrdə iqtisadi bağlılığın getdikcə inkişaf mərhələsi, iqtisadiyyatın qlobal hal alması beynəlmiləl ticarətin sürətli artımının nəqliyyat sferasında daha artıq yüklənməyə gətirib çıxarmasıdır. Bu isə özlüyündə istənilən dövlətin iqtisadiyyatının davamlı tərəqqisində mühüm rol oynayan nəqliyyatın inkişaf prosesinə müasir yanaşmaları tələb edir. Bir neçə tərəqqidə olmuş dövlətlərdə olduğu qədər, ölkəmizdə avtomobil daşınmasının inkişafı digər nəqliyyat tiplərindən bir çox obyektiv parametrlərinə uyğun olaraq prioritet hesab olunur, eləcə də beynəlxalq yük daşımalar zamanı mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Cədvəl 1-dən göründüyü qədər, avtomobil nəqliyyatı ilə yük daşınma prosesinə 2019-cu ildə 2011-ci ilə nisbətən təxminən 45 min ton artmışdır. Yük dövriyyəsi göstərdi ki, 2011-2019-cu illər ərzində 5 mln ton-km artmış, daşınmalardan əldə olunan gəlir 1.1 mlrd manat artıb. Bu göstəricilərdən məlum olur ki, Respublika üzrə avtomobil nəqliyyatı sektorunda artımlar baş vermişdi. Bu

artımlar nəqliyyat sahəsində aparılan islahatlarla həmçinin də, avtomobil nəqliyyatını infrastrukturunun daha da yaxşılaşdırılması ilə əlaqəlidir.

Cədvəl 1: Azərbaycan Respublikasının 2011-2019-cü illər avtomobil nəqliyyatı ilə bağlı göstəricilər

	2011	2013	2015	2017	2019
Yük daşınmışdır, min ton	109.780	125.222	137.605	144.854	155.318
fiziki şəxslər tərəfindən	71.749	82.993	91.026	95.634	102.344
Yük dövriyyəsi, milyon ton-km	12.356	14.120	15.532	16.334	17.531
fiziki şəxslər tərəfindən	7.564	8.539	9.357	9.840	10.541
Sərnişin daşınmışdır min nəfər	1.304.441	1.535.247	1.666.155	1.739.726	1.813.258
şəhərlər arası	39.052	45.380	49.034	50.365	52.472
şəhərlər daxili	955.439	1.134.342	1.228.829	1.287.635	1.342.256
şəhərlər ətrafı	309.950	355.525	388.229	401.726	418.530
Sərnişin hərəkət tempi, mln sərnişin-km	18.264	21.880	23.825	24.886	25.950
fiziki şəxslər tərəfindən	11.686	14.140	15.368	16.020	16.673
Bir t yükün orta daşınma məsafəsi, km	112,6	112,8	112,9	112,8	112,9
Bir sərnişinin orta daşınma məsafəsi, km	14,0	14,3	14,3	14,3	14,3
Daşınmalardan əldə edilən gəlir, min AZN	784.626,0	916.044,0	1.128.662,0	1.273.879,0	1.844.202,0
yük daşınmasından	381.702,0	457.172,0	565.309,0	620.251,0	994.042,0
sərnişin daşınmasından	402.924,0	458.872,0	563.353,0	653.628,0	850.160,0
Daşınmalara qoyulan məsrəf, min AZN	252.081,0	350.949,0	485.611,0	634.494,0	674.780,0
yük daşınmasına	109.883,0	153.127,0	213.211,0	285.906,0	279.456,0
sərnişin daşınmasına	142.198,0	197.822,0	272.400,0	348.588,0	395.324,0
İşçilərin orta illik sayı, nəfər	16.497	18.467	21.908	22.401	26.836
Orta aylıq nominal maaş, AZN	450,1	512,4	528,3	647,3	711,5

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/transport/,01.01.20201>

Daşınması Azərbaycan Respublikasının avtonəqliyyatı ilə aparılan yüklərin xarici ticarətlə əlaqədar payının artmasını ölkənin iqtisadi tərəqqisi ilə əlaqələndirmək mümkündür.

Beynəlxalq dəhliz qovşaqlarının dövlət sərhədləri daxilindən keçməsi həmçinin bu göstəricilərin dəyişməsinə səbəb Azərbaycan Respublikasının əlverişli

coğrafi mövqeyinin olmasıdır. Avtonəqliyyat vasitələri ilə ölkə ərazisində yükdaşımalar zamanı strateji planların olması;

Ölkəmizdə beynəlxalq avtomobil yük daşımaları üçün daha əlverişli və səmərəli şərait yaradılması;

- Bazara müvafiq qaydada biznes qurmaq üçün avtomobil beynəlxalq yükdaşımaların həcmi artırmaq;

- Avtomobil nəqliyyatı vasitəsi ilə daşımalar zamanı respublikamız dünya ticarətində ayrı-seçkiliklə qarşılaşarsa bu zaman vaxt ani tədbirlərin edilməsi və yeni mexanizmlərin qurulması;

- “CİF (Cost Insurance Freight) şərtlərinə uyğun formada yerli yük göndərənlərin müqavilə durumunu stimullaşdırmaq yaxud avtomobil daşınma idarələrinin köməkliyi ilə ixrac məhsullarının daşınmasını nəzərdə saxlayan digər tədbirlərin hazırlanıb qurulması və reallaşdırılması.

Respublikamızın iqtisadi və strateji ticarət ərazilərinin qovuşduğu sahə olmasına ölkəmizin ərazisindən keçən Tarixi İpək Yolu sübutdur. Ölkəmizdə beynəlxalq dərəcəli avtomobil yolları son 10 il müddətində yaranmış nəqliyyat strukturunda yenidənqurma işlərinin nəticəsində tikilmişdir. Ölkənin nəqliyyat dəhlizi kimi önəmi Asiya və Avropa qitəsinin birləşdiyi yerdə yerləşdiyinə görə daha da yüksəlib.

Hər keçən gün dövlətimiz logistika mərkəzlərindən birinə dönərək öz tranzit bacarığını imkanlarını artırmağa cəhd edirlər, bu isə öz növbəsində dövlətimizin avtonəqliyyatla ixrac edilən yüklərinin çoxalmasına gətirib çıxaran amillərdən biridir.

Tarixi İpək Yolunun inkişafının bir sıra əsas məqsədləri var. Bunlar aşağıdakılardır:

- bölgə ərazisində yerləşən ölkələrin iqtisadi-ticarət əlaqələrinin daha da yaxşı inkişaf etməsi;

- nəqliyyat proseslərinin təərəqqisi-avtomobil yük daşınma mərhələsi;

- yük daşımalarının vaxtının qısaltılması;

- avtomobil tranzit daşımaları üçün səmərəli şəraitin yaradılması;
- beynəlxalq yük nəqliyyatı tarifləri və vergilərə spesifik preferensiyalar;
- yük daşımalar zamanı beynəlxalq və dövlət daxili tariflərə uyğun planlaşdırmış siyasət
- müxtəlif nəqliyyat sektorları arasındakı normal əlaqələrin koordinasiya edilməsi;
- çox strukturlu daşımaların edilməsində uyğunlaşdırılmış fəaliyyət tempinin işlənilib yaradılması.

TRASEKA daşınma yolu Avropa İttifaqı və Şərqi Avropa, Qafqaz və Orta Asiya ərazisinin 14 böyük dövlətini birləşdirən beynəlxalq dərəcəli nəqliyyat sistemidir. Qara dəniz ətrafı, Cənubi Qafqaz və Orta Asiya ərazilərində iqtisadi bağlılığın, ticarətin eləcə də nəqliyyatın qüvvətləndirilməsi proqramının əsas məqsədidir.

Avtomobil daşınma sferasının daha da müasirləşdirilməsi yönündə bir neçə proqramlar gerçəkləşdirilir. Bu proqramlar qeyd edilənlərdir:

- Özəl sektor fəaliyyətinin avtomobil nəqliyyatında iştirakının stimullaşdırılması;
- Hazırki istehsal sahələrinin yeni tikililər ilə müqayisədə çatışmamazlıqlarının aradan götürülməsi, inkişafına üstünlük verilməsi, həmçinin təkmilləşdirilməsi;
- Avtomobil daşınması həmin yöndə görülən tədbirlərə-avtomobil yollarının təzədən qurulması, müasir tələblərə cavab verən bölgələr arası yolların formada qurulması, yol hərəkətinin tənzim edilməsi, təşkil olunması məsələlərinin formalaşdırılması, ümumi istifadə edilən nəqliyyat vasitələrinin sertifikatlaşdırma əməliyyatının qurulması və standartlaşdırılması üzrə layihələrin edilməsi.

“Məhsulların və avtomobil vasitələrinin gömrük sərhədindən buraxılması məqsədilə “Yaşıl dəhliz” və başqa buraxılış vasitələrindən istifadə Qaydaları”nın təsdiq olunması barədə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən 2016-cı il 21 may tarixli 920 nömrəli Fərman imzalanmışdır.

Məhsulların və avtomobil vasitələrinin gömrük sərhədindən buraxılması məqsədilə “Yaşıl dəhliz” və başqa buraxılış vasitələrindən istifadə qaydaları aşağıdakıları özlüyündə birləşdirir:

1. Bu qaydalar gömrük sərhəd buraxılış postlarından keçirilən məhsulların və avtomobil vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsinin asanlaşdırılması ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir.

2. Bu Qaydaların məqsədi gömrük sənədləşdirməsinin daha asan və şəffaf reallaşdırılması və məmur-sahibkar münasibətlərinin yeni idarəçilik üsulları əsasında tərəqqi yönündə uğurla addım atması, həmçinin risk dəyərləndirilməsinin nəticələrinə dayanaraq, avtomatlaşdırılmış elektron məlumat bazasının (başqa sözlə – elektron sistem) vasitələrindən istifadə olunmaqla, meydana çıxacaq təhlükənin səviyyəsinin öncədən müəyyən olunması, gömrük nəzarətinin üsullarının idxal-ixrac prosesləri üzrə tətbiqinin daha da yığcamlaşdırılmasından.

3. Həmin Qaydalarda nəzərdə saxlanılmış risk dəyərləndirilməsinin və idxalat edən kəslərin risk qrupları üzrə paylanma bölgüsü, habelə buraxılış üsullarının və sərhəd işlərinin tətbiq olunması ilə əlaqəli bütün proseslər məmur-sahibkar vəziyyətini elektron sistem ilə gerçəkləşdirir.

Həmin Qaydalarda istifadə edilən mühüm əsas anlayışlar bunları bildirir:

- “Yaşıl dəhliz” – öncədən elektron formada təqdim edilmiş qısa idxal bəyannaməsinə dayanaraq edilmiş gömrük nəzarətinə və risk dəyərləndirilməsinin nəticələrinə müvafiq olaraq, gömrük sərhəd buraxılış postlarından gömrük qanunvericiliyi ilə təyin olunmuş məlumatlandırma və qeydiyyat üsullarının yerinə yetirilməsi ilə məhsulların və avtomobil vasitələrinin fiziki araşdırılması edilmədən gömrük proseduruna müvafiq gömrük zonasına buraxılışını nəzərdə saxlayan buraxılış üsulu;

- “Mavi dəhliz” – öncədən elektron qaydada təqdim edilmiş qısa idxal bəyannaməsinə dayanaraq edilmiş gömrük nəzarətinə və risk dəyərləndirilməsinin nəticələrinə müvafiq qaydada, gömrük sərhəd buraxılış postlarında gömrük qanunvericiliyi ilə təyin olunmuş bildiriş və qeydiyyat əməliyyatlarının reallaşdırılması vasitəsilə gömrük sərhəd buraxılış postlarından keçirilən məhsul və

avtomobil vasitələrinin gömrük zonasına buraxılışından sonra gömrük yoxlaması formalarının tətbiqini birləşdirən buraxılış vasitəsi;

- “Sarı dəhliz” – öncədən elektron qaydada təqdim edilmiş qısa idxal bəyannaməsinə dayanaraq edilmiş gömrük nəzarətinə və risk dəyərləndirilməsinin nəticələrinə müvafiq olaraq, gömrük sərhəd buraxılış postundan keçirilən məhsul və avtomobil vasitələrinin, informasiyaların, elektron yaxud kağız daşıyıcıda sənədlərin, həmçinin Dövlətin tərəfdar olduğu beynəlxalq sənədlərlə müəyyən olunmuş ekvivalentlik prosesinə müvafiq qaydada ixracatçı ölkə üçün öncədən verilmiş baytarlıq, fitosanitar, gigiyenik və başqa sənədlərin (şəhadətnamələrin), yeyinti məhsullarına münasibətdə qida təhlükəsizliyi baxımından sertifikatı, onların istehsal edən kəslərin qida təhlükəsizliyi qeydiyyatına salınmasına aid dövlət reyestrindən sənədin, mülki formada dövriyyəsi qısıtlanmış məhsulların dövriyyəsinə verilmiş spesifik icazənin varlığının və başqa hüquq müəyyənədiçi sənədlərlə müşayiət edilməsinin nəzarətini və gömrük nəzarəti üsullarının tətbiqini nəzərdə saxlayan buraxılış üsulu;

- “Qırmızı dəhliz” – öncədən elektron qaydada təqdim edilmiş qısa idxal bəyannaməsinə dayanaraq aparılmış gömrük yoxlamasına və risk dəyərləndirilməsinin nəticələrinə müvafiq olaraq, gömrük məqsədlərindən ötrü lazımi informasiyalarının və sənədlərin, həmçinin məhsulların və avtomobil vasitələrinin, eləcə də tələb edilən zaman şəxsin yoxlanmasını nəzərdə saxlayan buraxılış üsulu;

- gömrük nəzarəti – gömrük qanunvericiliyinə əməl edilməsini təmin etmək üçün gömrük orqanlarının həyata keçirdiyi tədbirlər;

- risk – gömrük qanunvericiliyinin qaydalarını yerinə yetirilməməsi zərurəti;

- risklərin idarə olunması – məlumatların yığılması, informasiya toplumunun dəyişilməsi, risklərin analizi, uyğun proseslər və proseslərin nəticələrinin mütəmadi formada monitorinqi üsulu ilə risklərin araşdırılması, bunların təhlükəlilik varlığının və ölkənin iqtisadi, sosial və başqa işlərinə vurulacaq zərərin səviyyəsinin dəyərləndirilməsi;

- risk növlərinin aydınlaşdırılması meyarları – idxalatçının fəaliyyət prosesinin xüsusiyyətləri ilə əlaqəli olan və idxalatçının ayrı-ayrı risk növlərinə aid edilməsi məqsədilə istifadə olunan kəmiyyət yaxud keyfiyyət parametrlərinin cəmi;

- avtomatlaşdırılmış elektron informasiya sistemi – məhsulların və avtomobil vasitələrinin sərhəd zonasından buraxılış sistemini müəyyən etmək üçün məlumatların analizi və risk növlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə əlaqəli tətbiq edilən proqram üsulu.

"Yaşıl Dəhliz" buraxılış yöntəminin məqsədi qanunvericiliyə əməl olunan xarici ticarət iştirakçılarına uyğun daha əlverişli vəziyyət qurmaq, biznesin ölkə tənzimləmə mexanizmlərinin təsir dairəsini gücləndirmək, könüllü riayət mədəniyyətini quraşdırmaq, risk dəyərləndirilməsi və gömrük auditinə əsaslanaraq gömrük yoxlamasını və sənədləşdirilməsini daha asan və şəffaf reallaşdırmaqla fiziki gömrük qaydalarını ən kiçik həddə endirmək, dövlətin ixrac potensialını dəyərləndirmək, məmur-sahibkar qarşılığını yeni idarəçilik prinsiplərinə müvafiq qaydada tərəqqi etdirmək və var olan imkanlardan daha optimal istifadə olunmasını ödəməkdir.

"Yaşıl dəhliz" buraxılış üsulu vasitəsilə aşağıdakılar mümkündür:

1. Üstün əlverişli biznes dairəsi
2. Üstün sürətli sərhəd keçid imkanı
3. Üstün yüksək ixrac imkanı
4. Üstün çevik və şəffaf gömrük yoxlaması
5. Qanunvericiliyə könüllü olaraq əməl

"Yaşıl dəhliz" buraxılış əməliyyatına buraxılış prosesi 3 mərhələdə həyata keçirilir:

- Şəxslər elektron olaraq Dövlət Gömrük Komitəsinə sorğu göndərir
- DGK müraciəti 1 ay ərzində qeydə alır
- Şəxsə "Yaşıl dəhliz" buraxılış üsulundan daimi olaraq istifadə imkanı

təklif edilir

"Yaşıl dəhliz" buraxılış üsulu xarici ticarət şirkətlərinə aşağıdakı üstünlükləri təklif edir:

Ümumi olaraq üstünlük:

- Sərhəd buraxılış postlarından prioritet keçid üsulu
- Gömrük qaydalarından istifadə müddətində prioritetlik
- Ən az fiziki yoxlamalar
- Gömrük ekspertizasının əsas qayda götürülərək görülməsi
- Gömrük sənədləşdirilməsinin iş yerindən və iş müddətindən kənar görülməsi
- Xarici ticarətə əsaslanaraq təlimlərdə iştirak etmək

Xüsusi üstünlüklər:

- İdxal edilən məhsulların şəxsin anbarına tez zamanda yola salınması və gömrüyə gəlmədən məhsulların endirilməsi
- Gömrüyə gəlmədən məhsulların ixracının tez zamanda öz anbarından reallaşdırılması

2.2. Ölkədə beynəlxalq yükdaşımlar (avtomobil nəqliyyatı vasitəsilə) prosesində göstərilən gömrük xidmətlərinin dəyərləndirilməsi

"Gömrük Məcəlləsinin" 1-ci maddəsinin 19-cu bəndinə görə, gömrük rəsmiləşdirilməsi- bu Məcəllənin tələblərinə və müddəalarına uyğun şəkildə müəyyən gömrük proseduru altında malların yerləşdirilməsi və bu prosedurun başa çatdırılması üzrə həyata keçirilən hərəkətləri nəzərdə tutmaq olar.

Malların gömrük rəsmiləşdirilməsinin 5 əsas mərhələsi var:

1. Bəyannamənin qəbulu, qeydiyyatı və uçotu mərhələsi. Bu mərhələdə məmur bəyannaməçilərdən mallara dair Bəyannamələri (DT) qəbul edir, bəyannamənin bu sənədin doldurulması qaydalarına uyğunluğu və gömrük rəsmiləşdirilməsinin elan edilmiş gömrük rejiminə uyğunluğu, yoxlanılması barədə lazımi imzalar və DT-ni təsdiqləyən möhür üzrə ümumi yoxlama aparır. Bəyannamənin kağız və elektron surətlərinin yoxlanılması və sənədləri qeydiyyata təqdim edən şəxsin səlahiyyətlərinin yoxlanılması həyata keçirilir.

2. Malların kodlaşdırılmasına və tarifsiz hesablaşma qaydalarına riayət olunmasına nəzarət mərhələsi. Bu mərhələdə məhsul kodu əmtəə nomenklaturasına (ETN VED) uyğun olaraq yoxlanılır, malların mənşəyi barədə sənədlər yoxlanılır və bu mal qrupu ilə əlaqəli tarif imtiyazları mövcuddur.

3. Valyuta nəzarəti və gömrük dəyəri mərhələsi. Bu mərhələdə, bəyannamədə göstərilən məlumatların yoxlanılması, gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı belə bir ehtiyac yaranarsa, gömrük dəyərinin tənzimlənməsi başa düşülür. Malların gömrük dəyərinin göstərilməsinin düzgünlüyü bəyannamə üçün seçilmiş hesablama metoduna əsasən yoxlanılır.

4. Gömrük bəyannaməsi üzrə ödənişlərin düzgün aparılmasının yoxlanılması mərhələsi. Bu mərhələdə gömrük ödənişlərinin uyğunluğu üçün uzlaşma aparılır. Bəyannamədə göstərilən güzəştlərin və üstünlüklərin etibarlılığı yoxlanılır, bəyannamə vermə müddətləri, gömrük ödənişlərində borcun olması yoxlanılır. Gömrük orqanının hesabına ödənişlərin qəbulu faktı yoxlanılır, belə bir ehtiyac yaranarsa, gecikdirilmiş ödəməyə görə cərimə alınır.

5. Malların yoxlanılması və buraxılması mərhələsi. Bu son mərhələdə əvvəlki 4 addım yoxlanılır, yoxlama aparılması qərarı verilir və nəticələrin məcburi qeydiyyatı ilə yoxlama aparılır. Bəyannamə və yoxlama üçün sənədlər paketinin təhlilinə əsasən, gömrük rəsmiləşdirilməsinin məntiqi nəticəsi olan elan edilmiş gömrük rejiminə uyğun olaraq malların sərbəst buraxılma ehtimalı və ya mümkünsüzlüyü barədə qərar qəbul edilir. (<https://ved.center/customs/osnovnye-ehrapy-tamozhennogo-oformleniya-tovarov>)

Beynəlxalq avtomobil nəqliyyatı beynəlxalq xüsusi qanunla tənzimlənən ən populyar nəqliyyat növüdür. Son illərdə sürətlə inkişaf edən avtomobil nəqliyyatı dövlətlərarası sərnişin və xarici ticarət mallarının daşınması üçün geniş istifadə olunur. Avtomobil nəqliyyatı ilə uğurla məşğul olmaq üçün bu prosesi təşkil etməyin bütün nüanslarından xəbərdar olmaq lazımdır.

Yol nəqliyyatının beynəlxalq tənzimlənməsi: xüsusi hüquq qaydaları Yerüstü nəqliyyat mühitinin hüquqi statusu, nəqliyyatın həyata keçirildiyi dövlətin ərazisinin hüquqi statusu ilə sıx əlaqəlidir. Bu da, öz növbəsində, ərazi qurumlarına

münasibətdə dövlətin suverenliyinə etibar edir. Bundan əlavə, quru nəqliyyatının hüquqi tənzimlənməsi beynəlxalq hüquq aktları əsasında həyata keçirilir:

- Yol hərəkətinin təşkili ilə bağlı "Beynəlxalq Yol Trafikinə dair Konvensiya" (Cenevrə, 19 sentyabr 1949);
- Gömrük rəsmiləşdirilməsindən keçmə proseduruna dair Cenevrə TIR Konvensiyası (1975);
- İstifadə qaydalarını təyin edən 15.11.1975-ci il tarixli "Beynəlxalq Avtomobil Yolları üzrə Avropa Sazişi (AGR)".

Malların beynəlxalq avtomobil nəqliyyatı Cenevrədə 05/19/1956 tarixində imzalanmış və 07/02/1961 tarixində qüvvəyə minmiş CMR Konvensiyasının (yüklərin beynəlxalq nəqliyyat daşınması müqaviləsi haqqında) qanuni çərçivəsinə düşür.

Bu sənəd, yük sahibi ilə daşıyıcı arasında ortaq əməkdaşlıq müqaviləsi ilə bağlanan hüquqi münasibətləri, yüklərin daşınması üçün qəbul edilməsi və son təyinat yerinə verilməsi qaydalarını müəyyənləşdirir.

Beynəlxalq avtomobil nəqliyyatı haqqında Konvensiya, nəqliyyat vasitələrindən istifadə edərək, müqavilə ilə təyin olunan yükləmə və çatdırılma nöqtələrinə aid ən azından iki dövlətdən birinin Konvensiyanın imzalanmasında iştirakı varsa, malların tranzit nəqliyinə dair hər hansı bir müqaviləyə tətbiq edilir. Bu sənəd eyni zamanda dövlət qurumları (təşkilatlar) və ya dövlətlərin özləri tərəfindən həyata keçirilən daşımaları da tənzimləyir. (<http://www.iccwbo.ru/blog/2016/mezhdunarodnye-avtomobilnye-perevozki/>).

Gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə ölkədə idxal və ya ixracın edilməsinin asanlaşdırılmasına, müştərilərin sərhəd nəzarəti zamanı təmsil olunmasına, yükün gömrük rəsmiləşdirilməsindən sonra çatdırılmasını, vergini önləmək və ya yükü almaq üçün nəzərdə tutulan zəruri sənədlərin tərtib olunması və təqdim edilməsini nəzərdə saxlayır. Yüklərin gömrük ərazisinə gətirilməsi zamanı rəsmiləşdirilməsi forması belə qeyd olunur: yükün daxil olması barədə gömrük idarələrinin vəzifəli şəxs tərəfindən məhsulun daxil olması barədə məlumat verildikdən sonra rəsmiləşdirmə aparılır. Məlumatlandırma ötürmə cədvəlinin 2 formada, müşayiət

etmə və daşıma sənədlərinin sərhəd idarəsinə verməklə start verir. Bu proses yekunlaşdıqdan sonra yüklərin ölkə ərazisindən çıxarılmasına icazə verilir.

Gömrükdə eyniləşdirilmə üsulunun qoyulması, qaldırılması və açılması qaydası üzrə gömrükdə məhsullara baxışın keçirilməsi tipi, eyniləşdirmə metodunun qoyulması, qaldırılma prosesi və açılma aktının tərtib edilməsi ilə sonlanır.

“Beynəlxalq Yüklə Daşınmaları” (BYD) Konvensiyasına əsasən daşımalar tranzit daşımalarını reallaşdıran maşınlar, nəqliyyat üçün vasitələr, TİR lövhəsi ilə təchiz edilmişdir. Ölkə başçısının 31 mart 1997-ci il ərzində 527 nömrəli sərəncamı ilə əlaqəli, DGK-nın 8 sentyabr 1997-ci il ərzində 825 sayılı əmri ilə BYD kitabçası tətbiq edilməli, BYD-ı barədə sərhəd konvensiyası ölkə daxilində tətbiq olunmağa başlanmışdır. Respublikamızda BYD proseduruna əməl etməklə vasitəçi gömrükxanasında idxal və ixrac rüsumu vergilərinin qarşılınmasından azad edilir. BYD sənədlərinin rəsmiləşdirilməsinə görə gömrükxanalarda rüsum tutulmur. Bu kitabçanı daşıyan nəqliyyat vasitələri gömrük nəzarətinə də buraxılmır. Bəzi hallarda müstəsna hal olaraq kitabçada qeyd olunmayan əşya olan zaman buna kifayət qədər sübut olduqda yenidən yüklə təkrar müşayiətdən keçirilə bilər.

Hal-hazırda istifadə olunan BYD kitabçaları 14-20 hissədən ibarət olur. Bu kitabçalar 7 və 10 dövlətin sər tranzit keçməklə daşınma üçün nəzərdə tutulmuşdur. 2008-ci ildə Azərbaycan Respublikasında “ Bir Pəncərə” sisteminin işləməsi gömrük sənədləşdirilməsində avtomobil nəqliyyatı vasitələri ilə yüklə daşımalar birbaşa hərəkətini həyata keçirmək üçün atılan mühüm vasitələrdən biridir. Beynəlxalq yüklə daşıma əməkdaşlarının gömrük sənədlərini bir yerə yaxud birbaşa təqdim etməyə “Bir Pəncərə” sisteminin tətbiq olunmasını imkan verir. Gömrük rəsmiləşdirilməsində gömrük bəyannamələri, idxal sənədləri və ixrac sənədləri və başqa sənədləri, mənşə sənədləri və kommersiya sənədləridir. Beynəlxalq yüklə daşıma firmalarına görə sərhədlərarası boşluqların və məhsulların daşınmasına icazə vermək nəznində olan avtomobil nəqliyyat vasitələri gömrük

sənədləşməində “Bir Pəncərə” sisteminin işlədilməsi zamanı vaxt və qiymətlərə qənaət edilir.

Dövlət Gömrük Komitəsinin 1 fevral 2019-cu ildə tətbiq olunan “Yaşıl Dəhliz” sisteminin gömrük sahəsində avtonəqliyyat vasitəsilə daşınan məhsulların sərhəd sənədləşməsinin tempi, düzgün və səmərəli tətbiq edilməsi və məmur-əməkdaş arasında olan qarşılıqlı əlaqəsinin ən yeni idarəetmə prinsipləri əsasında tərəqqi sferasında işə düşməsidir. Dəhlizin işləməsi beynəlxalq yükdaşıma zamanı yerinə yetirilmiş gömrük sənədləşməsinə ən müasir qurğularla təmin edərək dövlətin ticarətinin beynəlxalq dünyada yüksəldilməsinə imkan yaradır.

“Yaşıl Dəhliz” buraxılış sisteminin şəraitinin yararlanaraq avtonəqliyyat ilə beynəlxalq yüklərin daşınması zamanı gömrük ərazisinə gətirmədən hər hansı bir sahibkar özünün malik olduğu müəssisədən və yerindən asılı olmayaraq internet var olan şəraitdən giriş sənədlərinin elektron qaydada gömrük idarələrinə təhvil verilərək risklərin idarə edilməsi sisteminin tətbiqi olunması idxal olunan məhsullarını öz saxlama şəraitinə apara bilərlər. Belə ki həmin faktor ticarətin sürətli şəkildə tətbiqinə əlavə məsrəflərin, zaman itkisinin məmur-vətəndaş qarşılıqlı münasibətinin yox olmasına imkan verir.

(<http://customs.gov.az/az/faydali/innovativ-layiheler/green-corridor/>, 2020)

Ölkəmizdə daşınan beynəlxalq məhsulların gömrük sənədləşməsində var olan problemlərə nəzər yetirək:

- Gömrük sənədləşməsində yük daşıma müddətində daha çox sənədin tələb edilməsi;
- Yüklərin rəsmiləşdirilməsi müddətində əldə olunan məbləğin artıq olması;
- Yüklərin idxal və ixrac zamanı gömrük sənədləşməsi müddətində vaxtın çox olması;
- Gömrük sənədləşməsi müddətində məmur- vətəndaş arasındakı əlaqənin çox olması.
- Həmçinin gömrük orqanlarında olan gömrük sənədləşdirilməsi zamanı vergi toplanmaları;

Digər ölkələrlə Azərbaycan Respublikasını müqayisə etmək olar.

2.3. Beynəlxalq yükdaşımalar prosesində tətbiq edilən gömrük

ödənişlərinin təhlili

Gömrük sənədləşməsi məqsədilə yığımların həcmi qanunvericiliyə müvafiq olaraq “Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin” 112-ci hissəsinə görə uyğun icra hakimiyyəti, yəni Dövlət Nazirlər Kabineti müəyyənləşdirir. Nazirlər Kabineti tərəfindən respublikaya gətirilən məhsullar gömrük rüsumuna cəlb olunursa, tətbiq olunan rüsum dərəcələri təyin olunur. Malın mənşə dövlətindən asılı formada idxal rüsumlarının dərəcələri ayrı-ayrı olur. Ölkəmizə ilə idxal edilən yükün mənşə ölkəsi ilə uyğun ticarət rejimi varsa, bu dövrdə idxal gömrük rüsumlarının bilinən və yaxud mühüm dərəcələri təyinləşdirilir.

“Gömrük rüsumları barədə” qanunun 225-ci maddəsinə əsas olaraq bəyan olunan malların yerləşdirilməsi məqsədilə seçilmiş gömrük prosesinin tələbləri normativ hüquqi sənədlərə müvafiq olaraq tətbiq edilir.

Gömrük Məcəlləsinin 226 maddəsinə və “Gömrük tarifi barədə” Dövlət Qanununa müvafiq gömrük rüsumlarının formaları aşağıdakılardır:

- Spesifik rüsum: Əsasən məbləğlə hesablanır, avtonəqliyyat vasitəsilə daşınan məhsulun vahidinə görə əldə olunan rüsum tipidir. Bu rüsumlar standart olan mallara qoyulur və inzibati cəhətdən çətin deyildir. Gömrükdə istifadəsi zamanı hər hansı bir sui-istifadə qaydası baş vermir. Respublikada olan istehsalçılara əks effektini görmək mümkündür, çünki bu rüsumlar qiymətlərin dəyişməsindən asılı olduğu üçün dövlətin yerli bazarının müdafiəsi spesifik rüsumla qorumaq lazımı olan səviyyədə deyil.

- Advalor rüsum: Faizlə hesablanır, avtonəqliyyatla daşınan məhsulun dəyərinə görə əldə olunan rüsum tipidir. Həmin tiplər ölkə daxilində satışa qoyulmuş məhsulun vergisi ilə eyni dərəcədədir. Məhsul eyni qrupa aid olub keyfiyyət baxımında fərqlənirsə həmin rüsum tətbiq edilir.

- Kombinə olunmuş rüsum: Həmin rüsum avtonəqliyyat vasitəsilə beynəlxalq daşınma olan malın advalor, həm də xüsusi rüsumların birləşdirilməsi metodu ilə müəyyən olunur. Eləcə də mövsumi rüsumlar da mövcuddur ki, bu rüsum reallaşdıqda məhsullara rüsum dərəcələri tətbiq olunmur və ildə 6 aydan çox

tətbiq edilmir. Mövsümi olan rüsumlarda beynəlmiləl yükdaşımların ixracının və idxalının tənzim edilməsinə uyğun bir sıra yüklərə tətbiq edilir. Ölkə ərazisinə daxil olan yüklərə qarşı ölkələr iqtisadi mənafeələrini mühafizə səbəbi ilə bəzi gömrük rüsumları tətbiq olunur.

Eləcə də Ölkəmizdə də həmin rüsumlar tətbiq olunaqla öz iqtisadi marağını qorumağa cəhd edir.

Bu rüsumlara bunlar daxildir aiddir:

- Antidempinq rüsumlar
- Xüsusi rüsumlar
- Kompensasiya rüsumları

Antidempinq rüsumlar beynəlmiləl yükdaşımlar zamanı reallaşdırılır. Respublikaya idxal edilən məhsulun gömrük sərhədinə gətirildiyi vaxt onun qiyməti idxal olunan dövlətdəki məhsulun qiymətindən – həqiqi qiymətindən aşağı olarsa, eləcə də oxşar məhsulun ölkənin daxili istehsalçılarna zərər verərsə və ya zərər dəyəcək halın olması zamanı, idxal edilən yükün idxal olunan ölkədə daxili istehsalda olan məhsulun təşkil edilməsinə və genişləndirməyə şərait vermədiyi halda bu rüsum tətbiq olunur.

Spesifik rüsumlar o zaman tətbiq edilir ki, beynəlmiləl yükdaşıma zamanı eyni və ya bənzər məhsulların daxilə olan məhsullara ziyan yetirəcək təqdirdə və bu şərtlərlə gətirilən zaman müdafiə tədbiri olaraq gerçəkləşdirilir. Eləcə də xüsusi rüsumlar digər dövlətlərin yaxud ölkəmizin daxil olduğu qurumların ölkənin maraqlarına toxunarsa, ayırı-seçkilik və digər hərəkətlərinə cavab olaraq də tətbiq olunur.

Kompensasiya rüsumlarını beynəlmiləl yükdaşımlar zamanı tətbiq edən müddət ölkə daxilində idxal olunan məhsulun sərhəd ərazisində olduğu müddət ixracat edən dövlət daxili proseslərdə və ya ölkə məhsul ixrac edəcəyi müddət dolayı və ya birbaşa subsidiyalardan istifadə olunduqda əlavə formada yenə də öncəki rüsumlar kimi idxal olunan yükün daxili istehsal edənə zərər verəcəyi halda bu rüsum tətbiq edilir. Həmin məhsulun ölkə daxilində istehsalının təşkil olunmasına imkan verilməyən zaman də bu qaydalar tətbiq edilir .

Həmin qaydaların istifadə olunması dövlətimizin iqtisadi tərəqqisinin, investisiya qoyulması siyasətinin, daxili iqtisadiyyatın müdafiə olunması və ölkənin büdcə qazanclarının formalaşması zamanı müstəsna rola sahibdir.

Gömrük rüsumlarına uyğun olaraq Azərbaycanda beynəlxalq yükdaşımalar reallaşdıran güzəştlər vardır. Həmin güzəştlərə tarif preferensiyalarını və tarif güzəştlərini misal göstərmək mümkündür olar.

Dövlət qarşılıqlı ticarət edən zaman tarif güzəştlərinin və preferensiyaların tətbiq olunması dövlətin gömrük sərhədindən buraxılan məhsullar üzrə əgər öncədən ödəniş edilibsə, onun geri verilməsi, rüsum dərəcələrinin düşülməsi, rüsumun ləğv edilməsi, eləcə də malın çıxarılmasına uyğun olaraq tarif kvotaları formasında olan preferensiyalar anlaşılır. “Gömrük tarifi barədə” DövlətQanununa və uyğun icra hakimiyyəti idarəsinin normativ hüquqi sənədlərinə müvafiq olaraq daşınan məhsullar üzrə tarifi verdiyi güzəştləri, gömrük rüsumlarından azad oluması, tarif preferensiyalarının və güzəştlərinin verilməsi şəraiti və qaydaları ilə tənzim edilir. Daxili xammal uğruna ölkə yerli istehsal ehtiyaclarını qarşılaya bilmirsə, bu işə baxan uyğun icra hakimiyyəti idarəsini bu sahəni daha da inkişaf etdirmək məqsədilə istehsala mühüm olan xammalın və ən müasir texnologiyanın ölkə daxilinə keçməsinə tarif preferensiyaları tətbiq oluna bilər.

Malın mənşəyinə uyğun ölkələr beynəlmiləl yükdaşımalar zamanı gömrük rüsumları verirlər.

Həmin rüsumlar mənşəyinə uyğun olaraq bu kimi ayrılır:

- Müqavilə yolu: Həmin rüsumlar 2 yaxud da çox tərəf arasında əldə olunan razılaşmalarla tətbiq edilmiş rüsum tipidir. Buna ÜTO daxilində olan ölkələr arasında mövcud olan beynəlxalq yükdaşımalar nümunə olaraq göstərilir.

- Avtonom: Birtərəfli formada tətbiq edilən dövlətin parlamenti tərəfindən qəbul olunmuş rüsum tipidir.

- Prefensial: Yaranmış çoxtərəfli razılaşmalara uyğun olaraq inkişaf etməkdə olan dövlətlərin məhsullarından daha az rüsum tətbiq edilir. Özlüyündə isə İEOÖ-nin iqtisadiyyatının inkişafına və dövlətin ixrac potensialının artırılmasına gətirib çıxarır.

Dövlət son zamanlar beynəlxalq məhsul daşınması müddətində keçən məhsulların mənsəyinə uyğun olaraq, yəni istehsal edildiyi dövlətdən asılı formada rüsumlar verilir.

- Baza
- Prefensial
- Ən böyük

Baza rüsumları istifadə edilən gömrük rüsumlarının 100%-ilə eynidir. Digər dövlətlərlə ticarət zamanı əlverişli şərait müddətində istifadə edilən rüsumlar baza rüsumları hesab edilir. Həmin rüsumlar istifadə edilərkən ölkə beynəlxalq arenada digər dövlətlərlə ikitərəfli müqavilə və sazişlər razılaşmasını qeyd etməlidir. Toxum kimi idxal məhsullarına ƏDV istənilmir, rüsum tətbiq olunmur.

“Dövlət Vergi Məcəlləsinin” 130 və 164 maddəsinə uyğun olaraq Dövlət büdcəsi qazancının formalaşması zamanı gömrük vergisi və rüsumların xüsusi rolu mövcuddur. Ödənişlərin hüquqi bazası isə DGK iştirakı ilə yuxarı dövlət idarələri tərəfindən müəyyən olunur. Gömrük rüsumları dövlətimizdə gömrük siyasətinin tətbiq edilməsində mühüm faktorlardan biridir. Dövlət gömrük rüsumlarının gömrük tarifi və valyuta tənzim olunması zamanında tolpanmasını və düzgün formada müəyyən edilərək dövlət büdcəsinə verilməsi tələbini qoymuşdur. Tətbiq olunan rüsum və qaydalar iqtisadi fəaliyyətdə olan zaman tənzimləmə göstəricisindən savayı büdcə daxilolmalarının da dayağı olaraq çıxış edir. Bu sferada dövlət tərəfindən 10 ildə başlıca islahatlar keçirilmişdir.

Ölkə büdcəsinə mədaxil edilmələrə dövlətdə öncəki rüsum səviyyəsinin saxlanması sayəsində proqnoz verilən idxal prosesinin şiddətli artımı sayəsində toplum formalaşır və gömrük rüsumlarının artması ilə artır. Əlbəttə idxalda olan artımdan istehlakın kiçilməsi nədəni ilə danışmaq mümkün olmayacaq.

Ərzaq və qeyri-ərzaq mallarının məhsul daşınması müddətində istifadə edilən gömrük idxal rüsumları çoxalsa, ölkədə bir sıra dəyişikliklər olacaqdır:

- Ölkə daxilində qiymətlərin bu məhsullarda artmağını gözləmək mümkündür;

- Bu sadəcə idxal edilən məhsullar üçün yox, həmçinin ölkə daxilində olan yerli istehsal məhsullarının qiymətini daha da artırma bilər;

- Ölkədə istehlak səviyyəsi aşağı düşəcək;
- Yüksək dərəcədə inflyasiya olacaq;
- Qabaqkı illərə nisbətən vətəndaşlar daha az məhsul alacaq;
- Azda olsa ölkənin milli valyutasının dəyərdən düşməsinə sürətləndirəcək;

Müəyyən gömrük rüsumlarından dövlət siyasətinə müvafiq olaraq edilən islahatların nəticəsi formasında büdcəyə daxil edilmələrin həcmində artım olmuşdu. Beynəlxalq yükdaşımalar müddətində bunun artması və Azərbaycanın transit mövqedə durması, eləcə də dövlətin son zamanlar ixrac potensialının genişləndirilməsi üçün sahibkarlara etdiyi köməkləri nəzərdə tutaraq ölkə ixracında və idxalında çoxalma buna gətirib çıxarır. Pul parametrlərinin artmağına gömrük rüsumlarından ölkə büdcəsinə keçən, son 10 il müddətində istifadə edilən yeni buraxılış prosesinin qurulması gömrük rüsumlarının elektron şəkildə ödənilməsi məmur- sahibkar əlaqəsinin ən son yeni idarəçilik qurğularla təmin edilməsi ölkə gömrük idarəsində baş verən korrupsiya şəraitinin tam formada azaldılması şəklində hallara gətirib çıxarır. Yol vergisinə Dövlətə daxil olan yaxud dövlət ərazisindən çıxan beynəlmiləl yükdaşımalar reallaşdıran başqa dövlətlər ölkələrin avtomobil nəqliyyat ilə cəlb edilir. Vergi Məcəlləsinin bir sıra maddələrində yol vergisinə görə dəyişikliklər olunaraq, yeni maddələr artırılmış, məcəllədə olan bir sıra maddələr isə ləğv olunmuşdur. Yol vergisinin ödəyicisi kimi dəyişikliklərlə bağlı olaraq həmin parametrlərə də təsir etmişdir.

Ölkə ərazisində kəslərin mülkiyyətində və ya istifadəsində sayılan avtonəqliyyat vasitələri vergitutma subyekti yox, yəni 2015-ci ildən indiyə qədər fərqi deyil ya hüquqi ya da fiziki kəs olsun özünün maşın vasitəsi varsa bu kəslərdən illik yol vergisi alınmayacaq. Dəyişiklik olduqdan sonra yol vergisinin vergi tutma subyekti: Ölkəyə keçən və ölkədən çıxan yol vergisinə cəlb edilməli olan xarici dövlətlərin beynəlxalq nəqliyyatları, ölkə daxilində istehsal olunaraq yerli istehlaka istiqamətləndirən və ölkəyə xaricdən gətirilən maşın benzini, dizel yanacağı və maye qaz sayılır. Ölkə daxilində keçən başqa dövlətlərin yükdaşıma

reallaşdırın avtomobil nəqliyyat vasitələri ölkə daxilində olduğu zaman, ölkə içərisində qət etdiyi yol, yük daşıma nəqliyyat üsullarının oxların sayından, yüklə birgə maşının çəkisi, həmçinin əgər yük təhlükəlidirsə həmin faktorlara uyğun yol vergisi dərəcəsi müəyyən edilir.

Cədvəl 2: Minik avtomobillərinə uyğun olaraq mühərriklərinin qabaritindən və dövlətimizdə qaldığı müddətdən asılı formada

Ölkə daxilində qaldığı zaman	Mühərrikin qabariti 2000 kub santimetrə qədər olan zaman	Mühərrikin qabariti 2000 kub santimetrdən 4000 kub santimetrə qədər olan zaman	Mühərrikin həcmi 4000 kub santimetrdən artıq olan zaman
1 aya qədər	15 ABŞ \$	20 ABŞ \$	40 ABŞ \$
3 aya qədər	30 ABŞ \$	40 ABŞ \$	60 ABŞ \$
1 ilə qədər	40 ABŞ \$	80 ABŞ \$	120 ABŞ \$
1 ildən çox	40 ABŞ \$+ 1 ildən artıq qalan hər zaman üçün 0,5 ABŞ \$	80 ABŞ \$+1 ildən artıq qalan hər günə görə 0,6 ABŞ \$	120 ABŞ \$+ 1 ildən artıq qalan hər gün üçün 1,2 ABŞ \$

Mənbə: e-qanun.az/code/12, 01.01.2021

Ölkə daxilində istehsal olunaraq daxili istehlaka yönələn dizel yanacağına, benzinə və qaza uyğun hesablanmış yol vergisinə xidmət dövlət vergi idarələri gömrük idarələri tərəfindən gerçəkləşdirilir.

Cədvəl 3: Təhlükəli yüklərin daşınması üçün aşağıdakı qədər artırılır

Ölkə Daxilində qaldığı zaman	4 oxa qədər olan zaman			4 ox və çox olan zaman		
	Az təhlükəli yüklər məqsədilə	təhlükəli yüklər məqsədilə	xüsusi təhlükəli yüklər məqsədilə	Az təhlükəli yüklər məqsədilə	təhlükəli yüklər məqsədilə	xüsusi təhlükəli yüklər məqsədilə
1 günə görə	20 ABŞ \$	40 ABŞ \$	80 ABŞ \$	30 ABŞ \$	60 ABŞ \$	120 ABŞ \$
2 həftəyə görə	40 ABŞ \$	80 ABŞ \$	160 ABŞ \$	80 ABŞ \$	160 ABŞ \$	320 ABŞ \$
1 aya görə	140 ABŞ \$	280ABŞ \$	560 ABŞ \$	280ABŞ \$	560 ABŞ \$	1120 ABŞ \$
3 aya görə	400 ABŞ \$	800 ABŞ \$	1600 ABŞ \$	800ABŞ \$	1600ABŞ \$	3200 ABŞ \$
1 ilə kimi	1400ABŞ \$	2800ABŞ \$	5600ABŞ \$	2800ABŞ \$	5600ABŞ \$	11200 ABŞ \$
1 ildən artıq	1400 ABŞ \$+1 ildən artıq qaldığı hər günə görə15 ABŞ \$	2800 ABŞ \$+1 ildən artıq qaldığı hər günə görə 30 ABŞ \$	5600 ABŞ \$+ 1 ildən artıq qaldığı hər günə görə60 ABŞ \$	2800 ABŞ \$+1 ildən artıq qaldığı hər günə görə30 ABŞ \$	5600 ABŞ \$+1 ildən artıq qaldığı hər günə görə60 ABŞ \$	11200 ABŞ \$+ 1 ildən artıq qaldığı hər günə görə120

Mənbə: e-qanun.az/code/12, 01.01.2021

Cədvəl 4: Yük maşınları, qoşqulu və yarımqoşqulu maşınlar üçün üçün oxların sayından və ölkə ərazisində qaldığı zamandan asılı olaraq

Ölkə daxilində qaldığı zaman	4 (dörd) oxa kimi olanda	4 (dörd) ox və çox olan zaman
1 güə görə	20 ABŞ \$	30 ABŞ \$
2 həftəyə kimi	40 ABŞ \$	80 ABŞ \$
1 aya kimi	140 ABŞ \$	280 ABŞ \$
3 aya kimi	400 ABŞ \$	800 ABŞ \$
1 ilə kimi	1400 ABŞ \$	2800 ABŞ \$
1 ildən artıq	1400 ABŞ \$+ 1 ildən artıq qaldığı hər günə görə 15 ABŞ \$	2800 ABŞ \$+ 1 ildən yuxarı qaldığı hər günə görə 30 ABŞ \$

Mənbə: e-qanun.az/code/12, 01.01.2021

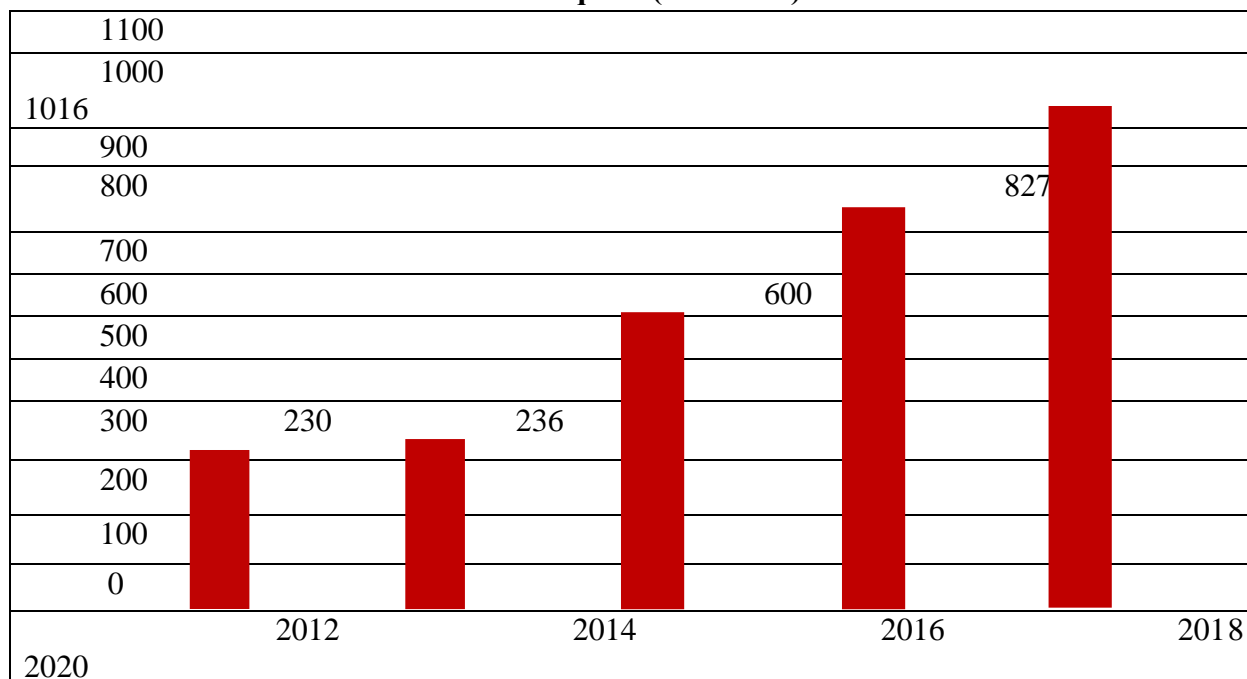
Dövlətə daxil olan və dövlətdən çıxan zaman yol vergisinə cəlb edilməli olan xarici dövlətlərin beynəlxalq avtonəqliyyat vasitələri vergiyə çəkilir və bir bank günü müddətində dövlət büdcəsinə vergini ödəyirlər.

Cədvəl 5: Başqa ölkələrlə müqayisə olunan zaman idxal və ixrac əməliyyatlarında gömrük sənədləşməsinə və sərhəd uyğunluğuna sərfolunan müddət

Dövlətlər	Sıra	İxrac müddətini gömrük sənədlərinə və sərhəd qaydalarına sərf edilən vaxt	İxrac müddətini gömrük sənədlərinə və sərhəd uyğun olmasına sərf edilən məsrəf	İdxal müddətini Gömrük sənədlərinə və sərhəd uyğun olmasına sərf edilən müddət	İdxal müddətini gömrük sənədlərinə və sərhədə Uyğun olmasına sərf edilən məsrəf
Azərbaycan	84	34 və 18saat	260\$ və215\$	35 və 16 ssat	250\$ və 300\$
Gürcüstan	43	3 və 7 saat	0\$ və\$ 115	2 və 16 saat	190\$ və 396\$
Türkiyə	42	5 və 17 saat	50\$ və 359\$	3 və 12 saat	85\$ və 45\$
İsveç	18	2 və 3 saat	45\$ və 60\$	1 və 0 saat	0 və 0

Mənbə: <http://customs.gov.az/az/faydali/budce-daxilolmalari/>, 2020

Diaqram 1: 2012-2020-ci illər ərzində büdcəyə daxil ola gömrük rüsumlarının miqdarı (mln.AZN).

Mənbə: <http://customs.gov.az/az/faydali/budce-daxilolmalari/>,01.01.2021

Yuxarıdakı diaqramdakı göstəricilərə əsasən gömrük rüsumlarının məbləğində son 8 il ərzində təxminən 800 mln manat artım müşahidə edilmişdir. Bu artım Azərbaycan Respublikasının son 8 il ərzində beynəlxalq yük daşımalarla ticarətin artması nəticəsində ölkədə məhsulların ixracı və idxalının çoxalması hesabına baş vermişdir.

Cədvəl 6: 2016-2020-ci illər ərzində dövlət büdcəsinə daxil olan yol vergisinin miqdarı

İllər üzrə	Miqdarı(mln)
2016	83.2
2017	34.9
2018	36.5
2019	45.5
2020	36.6

Mənbə: <http://customs.gov.az/az/faydali/budce-daxilolmalari/>,01.01.2021

Cədvəldən də göründüyü kimi 2016-2020- ci illər arasında yol vergisindən büdcəyə daxil olmalarda həm artım, həm də azalma baş vermişdir.

FƏSİL III. AZƏRBAYCANDA BEYNƏLXALQ YÜKDAŞIMALARININ GÖMRÜK RƏSMİLƏŞDİRİLMƏSİ PROSESİNİN DAHA DA TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Ölkədə beynəlxalq yük daşımalarının səmərəliliyin artırılması yolunda nəqliyyat və logistika sisteminin daha da inkişaf etdirilməsi

Azərbaycan Respublikasının çox yaxşı coğrafi mövqeyi, əmək keyfiyyəti, torpaq dəyəri, istehsal yeri, hökumət siyasəti və cəmiyyətin sabitliyinin olması beynəlxalq arenada onun tanınmasına şərait yaratmışdır. Ölkəmizin beynəlxalq dəhlizlər qovşağında yerləşməsi, onun coğrafi mövqeyinin əlverişli olması cəhətdən beynəlxalq yükdaşımalarda iştirakının vacibliyini göstərir.

Gömrük prosedurlarının əhəmiyyətliliyi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq yükdaşımaları əməliyyatlarını həyata keçirən zamanı da nəzərə alınmalıdır. Gömrük rəsmiləşdirilməsi dövlətimizdə avtonəqliyyat vasitələri ilə xarici nəqliyyatın ixracında və idxalında 2-3 zaman vaxt alması mümkündür.

Dövlət siyasətçilərinin güclü iradəsi, xarici dövlətlərlə ticarəti gücləndirmək, eləcə də gömrük sənədləşdirmə prosedurlarını asanlaşdırmaq tələb edilir.

Dövlətin beynəlxalq yükdaşımalar müddətində gömrük sənədləşməsinin səmərəliliyinin yüksəlməsi onun birbaşa investiyasının kiçik hala gəlməsinə zəmin yaradır. Beynəlmiləl yükdaşımalar zamanı gömrük sənədləşməsinin prosesləri yaxşılaşmadığı zaman logistika sferasında bütün səylər və mənbələri yaxşı hala gətirərək inkişaf etdirsək belə, həmin dövlət sisteminin etdiyi bütün səylər boşa çıxacaqdır. İnkişaf başlıca gömrük sənədləşməsində kütləvi maliyyə investisiyalarını istənməyən, daha çox struktur ixtisar istəyən həqiqi inkişafdır, -söyləmək mümkündür. Gömrük prosedurları məqsədilə xarici investisiyalı firmaları azad ticarət sahəsinə çevirən dövlətlərin böyük qisminə vergi və vəzifə istisnalarından yararlanmağa şərait mövcuddur.

İri miqyaslı inkişaf məsələlərinin tam və geniş sürətdə inkişafında bunlar tələb edilir:

- Bütün fəaliyyət dövrü idarə edəcək portlarla bağlı bir sistem arxitekturasının yaradılması,
- Əməkdaşlıq məqsədilə gömrük, ticarətçilər və başqa vəzifəliilər arasında proqramın qurulması,
- Bütün maraqlı tərəflərə (marşrutlar, anbar operatorları, gəmi port operatorları, okean daşıyıcıları, yükötürənlər) məlumat verə bilmə imkanı olan informasiya datasının yaradılması,
- Hər bir növün avtomatlaşdırılmasının daşınma zəncirinin varlığı və bütün məlumat texnologiyası ilə əlaqəli maddələrin standart hala salınması.

Beynəlmiləl yükdaşımalar zamanı gömrük sənədləşməsində “Bir Pəncərə” sistemi vaxt itkisinin qarşısını ala və beynəlxalq ticarətdə yükdaşımaları asandlaşdıra bilər. Beynəlmiləl yükdaşıma şəxslərin nizamnamə aktlarını bir yerdə yaxud birbaşa təqdim etməyə “Bir Pəncərə” sisteminin işləməsi şərait yaradır.

Gömrük rəsmiləşdirilməsində bu sənədlər adətən idxal aktları, ixrac aktları, gömrük bəyannamələri və digər sənədlər, məsələn, mənşə sənədləri və kommersion qaimələrini yığıb hamısını bir yerdə sərhəd-gömrük orqanlarına təqdim edərək gömrük sənədləşməsindən keçə bilərlər.

Beynəlmiləl yükdaşımalar zamanı gömrük sənədləşməsində olan zaman itkilərinin kiçilməsini ixrac və idxalda dövlətə olan məhsullarda artımın olmasını həmin sistemin daha da inkişafı ilə görə bilərik. Gömrük sənədləşməsi prosesini “Bir Pəncərə” əməliyyatının yaxşı tətbiq edilməsi tezləşdirəcəkdir.

DGK beynəlxalq avtoyük daşımaların əlverişli olmasını artırılması məqsədilə gömrük sənədləşməsində yeni sistemlər meydana gətirir və bunlardan biri də VAİS-dir. Həmin sistem 2016-cı ildən reallaşdırılır, GPS monitoring vasitəsi ilə nəqliyyatı beynəlxalq məhsulların daşınması müddətində DGK işçiləri tərəfindən hər zaman avtonəqliyyat vasitələri qarşılınılır. Cədvəldən qırağa çıxma və ya qeyri qanuni vəziyyətlər baş verəcəyi zaman həmin sistem vasitəsi ilə onun qarşısı kəsilir. Bu baxımdan bir sıra maşınlarla və ayrı-ayrı nəzarət vasitələri ilə təchiz

olunacaq Hədəf Mərkəzindən olan informasiyalar əsasında cədvəldən qırağa çıxan və lazım olmayan ərazilərdə duran avtomobil nəqliyyat vasitələrinin hansı baxımdan durması müəyyənləşdirilərək həmin nəqliyyat vasitələri üçün uyğun tədbirlər görülür.

Beynəlxalq təcrübədə qeyd edilən, beynəlxalq yükdaşıma reallaşdıran avtomobillərə görə sərhəd yerlərində gömrük rəsmiləşdirmə əməliyyatını “vahid dayanacaq” prinsipinin gömrük idarəsində işləməsi asanlaşdırır. Gömrük zonalarında avtonəqliyyat vasitəsilə daşınması mümkün məhsulların yüklərin durma vaxtının azalmasına “vahid dayanacaq” prinsipinin işləməsi gətirib çıxarır. Gömrükdə həmin proseslərin asanlaşdırılması, sadə hala gəlməsi və onun tətbiq olunmasında daha yaxşı metodların təyin edilməsi müddəti vaxt itkisinin qarşısı kəsilərsə də, buraxılan daşınma vasitəsilə daşınan yüklərin miqdarında çoxalma olsa da, bu yükün səmərəli şəkildə olmasının aşağı dərəcəyə enmədən tətbiq edilməlidir.

GRNAS DGK-nin yaratdığı sistemlərdən biridir. Respublika ərazisində bu sistemdən gömrük qurumları istifadə edir. GRNAS-da başlıca öhdəlik gömrük idarələrində gömrük rəsmiləşdirilməsində şəffaflığın, sərhəd nəzarətin səmərəli və daha effektiv olmasıdır. Gömrük idarələrində bu səbəbdən informasiya köşklərindən istifadə olunur. Gömrük sənədləşdirilməsi zamanı ehtiyac duyulan tarif səviyyəsi, bir neçə normativ-hüquqi akt, əlavə sayda mal nomenklaturası məlumat yerlərində yerləşdirilib. GRNAS avtomobil beynəlmiləl məhsul daşımaları ilə daşınan məhsulların ixrac edilməsi, idxalı müddətində yerinə yetirilən gömrük sənədləşməsinin avtomatlaşdırılmış formada təşkil edilməsi yük daşıma prosesinin artmasına və həmin proseslərdən istifadə olunan müddətin ən kiçik səviyyəyə düşürülməsini qarşılamaqla, digər ölkələrin ticarət obyektlərinə lazımı qaydada xidmət göstəricisinin tərəqqi olunmasına və ümumən gömrük idarələrində idarə etmənin formalaşmasına şərait yaradır.

Avtomobil beynəlmiləl məhsul daşımalarında gömrük sənədləşməsinin təkmilləşdirilməsinin başlıca öhdəliklərinə bunlar misal çəkilə bilər:

- Gömrük əməliyyatlarının asan hala salınması, çevik hala gətirilməsi və şəffaflaşdırılması;
- Sərhəd rüsumlarının və vergilərin effektiv toplanması
- Təhlükəsiz ölkə statusu;

DGK 1 Fevral 2019-cu ildə istifadə etdiyi “Yaşıl Dəhliz” prosesinin gömrük ərazisində avtonəqliyyat vasitəsilə daşınan məhsulların gömrük sənədləşməsinin çevik, şəffaf və səmərəli formada tətbiq edilməsi və məmur-vətəndaş arasındakı əlaqənin ən yeni idarəetmə təklifləri əsasında tərəqqisi məqsədilə işə salınmışdır.

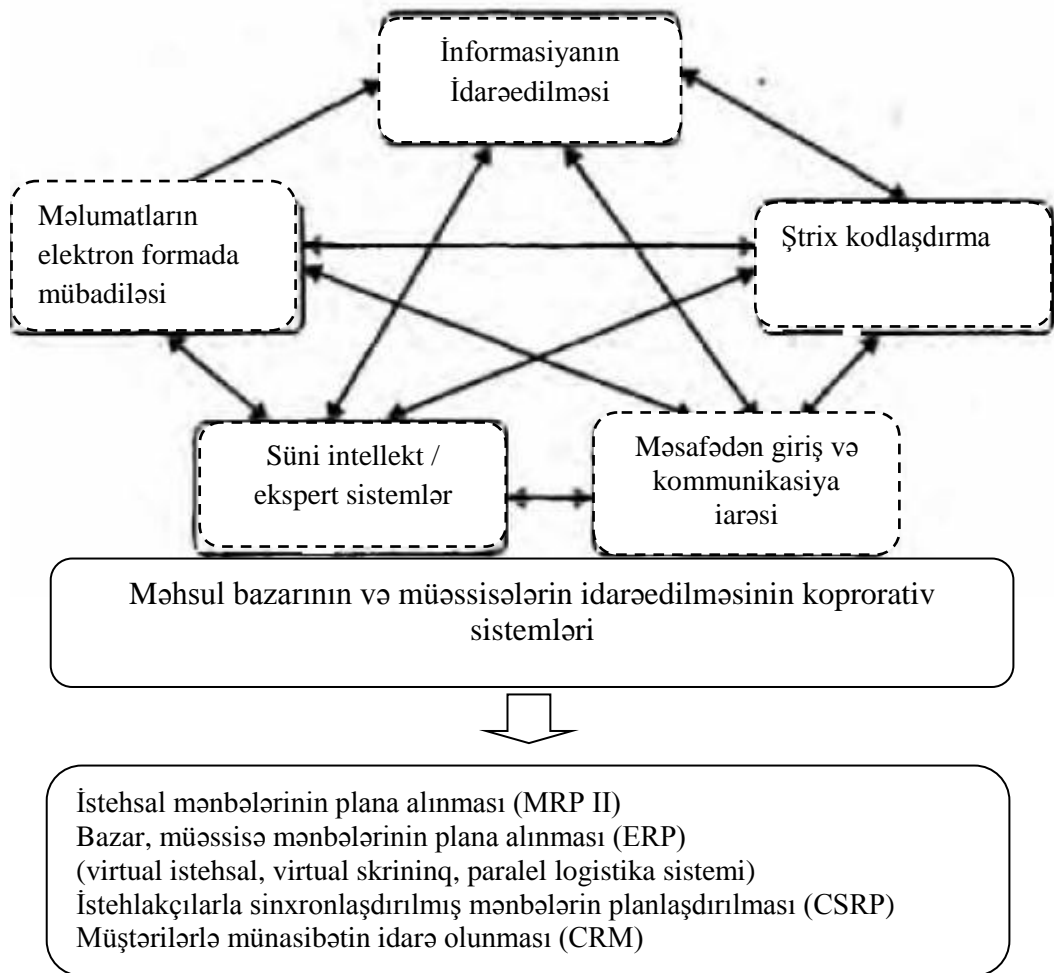
Beynəlxalq yükdaşıma zamanı yerinə yetirilmiş gömrük sənədləşməsinin ən son qurğularla təmin edərək beynəlmiləl sferada dövlət ticarətini həmin dəhlizin işləməsi artacaqdır. Hər hansı bir mülk sahibi nəqliyyat vasitəsilə beynəlxalq məhsulların daşınması zamanı məhsulları gömrük sahəsinə gətirmədən, əvvəl özünün malik olduğu müəssisədən və yerindən asılı olmayaraq internet olan zamandan giriş bəyannamələrini elektron qaydada gömrük müəssisələrinə verməklə risklərin idarə edilməsi sisteminin tətbiq olunması ilə idxal etdikləri məhsullarını öz qazanc məkanlarına “Yaşıl Dəhliz” buraxılış əməliyyat şəraitlərindən yararlanaraq görə bilərlər. Bu faktor əlavə məsrəflərin, vaxt itkisinin, məmur-vətəndaş əlaqəsinin yox olmasına, ticarətin sürətli formada tətbiq olunmasına əlverişli mühit yaradır. E-Gömrük Bəyannaməsi elektron gömrük xidməti XİF obyektlərinə təqdim edilə bilər. Həmin bəyannamə avtonəqliyyat vasitəsilə daşınması mümkün beynəlxalq məhsulların gömrük sənədləşdirilməsi vaxtı şəffaflığın təmin olunması, bəyanetmənin asan hala salınması və gömrük idarəsinin işçilərinin əməkdaşlarla təmasının yox olması məqsədilə daşınan məhsulların kağızsız texnologiya üzərindən internet vasitəsilə elan edilməsinə imkan yaradır. Gömrük qanunvericiliyi həmin xidmətlərlə əlaqəli inkişaf etdirilmiş, müəyyən qanunlar hazırlanaraq sayta daxil olunmuşdur. Avtomobil nəqliyyat vasitəsi keçirilən məhsulların gömrük sənədləşməsi ilə bağlı elektron xidmətlərdən hüquqi və fiziki kəslər faydalana bilərlər. Gömrük sənədləşməsində təkmilləşdirilən elektron istifadə qaydalarına avtonəqliyyat vasitəsilə daşınması

mümkün beynəlxəq məhsulların idxal-ixrac əməliyyatlarına bunları nümunə göstərmək mümkündür.

5 mühüm avtomatlaşdırılmış sistemin qurulması DGK-da plana alınmışdır:

- RAİS;
- Məlumat bazaları məqsədilə ehtiyat sisteminin qurulması;
- Hüquqi və fiziki kəslər
- Gömrük idarəsinin VAİS-nin ölkənin avtomobil nəqliyyat vasitələrinin idarələrinin, nazirliklərin informasiya şəbəkələri ilə alınması;
- İdarəetmə məqsədilə mərkəzi məlumat sisteminin yaradılması;

Şəkil 1: Logistikada informasiya texnologiyaları

Mənbə: Zeynalov Ə. X. (2014) Azərbaycanın neft emalı idarələrində logistika fəaliyyətinin səmərəli təşkil və idarə olunması, s.85

Logistik işlərin planlaşdırılması və idarə edilməsi məqsədilə lazım olan məlumatların emalı, eləcə də rabitə əlaqələrinin tərəqqi edilməsi və iqtisadi

yönümdən kompüterləşdirilməsi iqtisadi əməliyyatları tənzimləmək üçün məhsul bazarında və ətrafında informasiya axınını idarə edən yardımçı logistika alt sisteminin yaranmasına gətirib çıxarır.

Şəkil 1-də məhsul dövriyyəsində və müəssisələrdə istifadə olunan informasiya texnologiyaları qeyd edilmişdir.

Bununla da, başlıca informasiya texnologiyaları bunlardır:

- informasiyaların idarə olunması;
- elektron informasiya mübadiləsi;
- ştrix kodlaşdırma;
- uzaqdan giriş və rabitə;
- süni intellekt / ekspert sistemləri.

İnformasiyaların idarə olunması, lazımlı həcmdə informasiya yığmaq və lazım olan vaxtda hədəf istifadəçilərin keçməsi məqsədilə informasiyaları sistemləşdirmək əməliyyatıdır. Yeni informasiya texnologiyaları daxili təşkil olunmuş informasiyalara yox, ayrı-ayrı istifadəçilər tərəfindən böyük məqsədli istifadə və modifikasiya olunması məqsədilə nəzərdə saxlanmış inteqrasiya edilmiş bir məcmu formasında xüsusi təşkil olunmuş informasiya mənbələrini ehtiva edən bazalara istiqamətlənmişdir. Bu məcmu informasiya bazası idarəetmə sisteminin (DBMS) nəzarəti ilə işləyir, bunun nəticəsində istifadəçi girişi təmin olunur və onlarla əlaqə yaradılır.

Məlumat texnologiyalarından istifadə yüklərin istehsalçıdan istehlakçıya keçid üsulunu əhəmiyyətli formada azaldır və tezləşdirir. Bununla bərabər, həm idarə içərisində, həm məhsul sferasında, həm də xarici mühitdə informasiyaların sürətli ötürülməsi yüksək əhəmiyyət daşıyır.

Təşkilatların ilk əvvəl sənədlərin kağız dövriyyəsini götürmək məqsədilə yerli informasiya mənbələrinin köməyi ilə elektron informasiya mübadiləsi (EDI) vasitələrindən geniş sürətdə etməklə daxili informasiya mübadiləsi sistemini göstərmələri və sonra potensial kəslərə geniş çıxışı ilə həmin sistemi İnternetə inteqrasiyası etmələri bildirilir. Xarici praktikadan aydın olur ki, funksional EDI standartlarının istifadə olunmasına etibar göstərən şirkətlər və material bazarları

gələcək zamanda effektiv şəkildə fəaliyyət etmək imkanına sahibdirlər (V.F. Ikonnikov, 2019: 87).

Ştrix kodlaşdırma, bilinən bir əməliyyata uyğun paralel qaranlıq vuruş və işıq hissələrinin birləşməsi olaraq təqdim edilən məhsullar barədə informasiyaların optik formada oxunması üsulu ilə yüklərin avtomatik eyniləşdirmə prosesi tiplərindən biridir. Yüklərin ştrix kodlarla işarə qoyulmasının başlıca məqsədi, dövlətlərdən, satış sahələrindən və anbar ərazilərindən asılı olmayaraq yükləri satışını və bölünməsinə səmərəli hala gətirməkdir.

Kommunikasiyaya yerindən giriş, peyk rabitəsi və müasir kommunikasiya növlərinin istifadə olunmasına əsaslanır, həqiqi zamanda səsli rabitə təmin edir və idarələrə məsafədən idarə olunan bazarları bir bölünmə şəbəkəsinin bir qismi vəziyyətinə gətirməyə şərait yaradır.

Süni intellekt sistemi ilk olaraq sifariş qəbul olunması və müştəri xidməti vaxtı telemarketing əməliyyatında istifadə edilir. Onların başlıca üstünlüyü vətəndaş ilə telefon danışığının özəl satışın həqiqi vəziyyətinə müvafiq olunmalıdır. Bu vaxt menecer kompyuter ilə qiymət təklifi, çatdırılma şərti, zəruri məhsulların olmaması vəziyyətində dəyişdirmə üçün edilən təklifləri, mütəmadi şəkildə satın alınmış məhsulların sayı və adı və s. haqqında informasiyalar alır. Əlavə olaraq həmin sistem telefonla çalışan kəslərin sürətlə reallaşdırılmasını asan hala gətirir.

Yeni logistika məlumat texnologiyalarının intensiv tərəqqi və geniş yayılması korporativ idarə idarəetmə əməliyyatlarının (CSMS) yaradılmasına gətirib çıxardı. Bu gün planetdə CSMS-nin 3 növü xüsusilə geniş yayılmışdır: İstehsal ehtiyatlarının plana salınması (Manufacturing Resource Planning - MRP II); Müəssisə və Bazar Resurs Plana alınması (Enterprise Resource Planning - ERP) və İstehlakçının Sinxron Resurs Planı (Consumer Synchronized Resource Planning - CSRP).

MRP II növü, sifarişin uçotunun edilməsi, tutum plana salınması, istehsal mallarına olan zəruri ehtiyac (material, xammal, komponentlər, avadanlıq, kadr), istehsal xərcləri və hazır məhsul istehsalı, istehsal əməliyyatının model halına

salınması və uçotu, proses tənzim olunması daxil olmaqla istehsal prosesinin təfsilatlı plana salınma metodudur.

MRP II növünün tərəqqisi bir neçə yöndə görülür:

- bütün istehsal proyektlərinin idarə olunması;
- az tutumlu istehsalın tək idarə olunması;
- bütün maliyyə-marketing və istehsal orqanlarının idarə olunması;
- holding və iqtisadiyyatın idarə olunması.

Bundan savayı, onun vasitəsi ilə sərbəst məsələlərin (misal, anbarın idarə olunması və məhsulların nəqliyyatı) də həlli vardır.

ERP növü, istehsal idarələri, maddi və maddi olmayan axınlar da daxil edilməklə idarənin bütün sferalarının bir idarəetmə üsuludur. ERP əməliyyatının ümumi göstəricilərinə idarənin və sektorun idarə olunması, maliyyə durumu, yardım funksiyaları (məlumat və texnoloji yardım, HR, rəsmiləşmə işləri, qanuni işlər), sahə struktur şöbələri ilə qarşılıqlı münasibət aiddir. ERP növünün təkamül prosesi Virtual İstehsal Texnologiyası (Virtual Production - VP) və Paralel Logistika Sistemi (Concurrent Logistics System - CLS)-də özünü doğrultmuşdur.

Virtual formada istehsal bilinən yüklərinin istehsal müddəti xarici mənbələrin istifadə olunmasına əsaslanır, bu da idarələrdə informasiya idarəetmə sistemlərinə görə modul proqram təminatının yüksək dərəcədə inteqrasiyasına şərait yaradır. Eyni zamanda, inteqrasiya edilmiş plana alma üsullarından yararlanan istehsalçılar bilinən məhsulları yox, istehsal güclərini çoxaldırlar.

Paralel formada daşınma əməliyyatı, logistik zəncirin nöqtələrində olan modulların şəbəkə əlaqəsi vasitəsilə bağlı bütün daşınma zəncirini əhatə etmək məqsədilə qurulmuşdur. Modullar bilinən hissənin sərhədlərindən qırağa çıxmaqla bütün mərkəz istiqamətində iş əməliyyatlarına xidmət göstərir.

CSRP birgə konsepsiyasının dayağı, müştəri yaxud alan kəsin CSRP-yə inteqrasiya edilməsi və yükün tam müddətini ödəməkdən ibarətdir, yəni o, dizayn dövründən satış dövrünə kimi xidmət göstərir. Digər ifadə ilə, alan şəxslər və onların arzuları barədə informasiyalar idarənin istehsal plana alma əməliyyatına aid olunur və beləliklə istehsal plana alması müştəri razılığı planlamasına dönür.

Həmin qərar ilə sıx bağlı Müştəri Məmnuniyyətinin İdarə olunması (Customer Relationship Management - CRM) texnologiyasıdır. CRM əməliyyatının diqqəti, sistemin iş əməliyatı yox, idarənin və bazarın müştəri kateqoriyasına istiqamətləmişdir. Həmçinin, az saylı müştəri (30-dək) ilə işləyən zaman, müştəri oma haqqından haqqlarından, yəni istehsal edən və yardımçı şirkətlər arasında uzun zaman ərzində münasibətlər əməliyatında istifadə edilir ki, onlarda iqtisadi əlaqələrlə birgə, tərəfdaşlıq, dostluq əlaqələri və bəzən fərdi sevgi münasibətləri formasında sosial vəziyyət meydana gətirir. Çox saylı alıcı şəxs müştəri (30-dan çox) ilə bağlı portfel düşüncəsi prinsipləri əsasında edilir, bazarda olan hissəsini qorumaq və ya artırmaq məqsədilə alıcıların portfeli analiz olunur.

CSRP növünün tərəqqisini göstərən yerlərində kanallarında alıcılar keyfiyyətli xidmət (Efficient Consumer Responce -ECR) strategiyasıdır. Bu, bunları bildirir:

- məhsulların bilinən bir tipinin idarə edilməsi, istehsalçıların, vasitə olan şəxslərin və istehlak edənlərin yük çeşidinin geniş miqyasda olması, dərinliyi, bütünlük və müqayisə olunması ilə əlaqəli qərar alma zamanı öncədən qurulmuş əməkdaşlıq. Logistika zəncirində iştirak edənlər artıq bir konsepsiya və təzə yüklərin tətbiqi planlarını hazırlamaq pilləsindədir, tərəfdaşların məqsədlərinin reallaşmasında təsirlərini bir yerdə analiz edir, bütün məsrəfləri nəzərdə tutaraq təzə məhsulların qazanlıq səviyyəsini bildirir, bazara çıxma anını bildiri, səhmlərin miqdarını müəyyən edir, məhsulların tanıtılması və dəyərləndirilməsi məqsədilə strateji proqramlar və onların effektiv göstəricisi bir yerdə tərtib edilir;

- informasiyanın ötürülməsinə, ehtiyatların davamlı invertizasiya, sifarişlərin avtomatik müəyyən edilməsinə, məhsulların mövcudluğuna nəzarət olunmasına, habelə məhsulların təchizatçı şəxsdən pərakəndə daşınma istifadəçisinə və ya istehlakçı təşkil etmə bacarığına minimum nəqliyyat xərci və işləmə zamanı ilə tam olaraq hərəkəti baxımından malların ehtiyatlarının və təchizatının idarə olunması;

- həmin növ malların tanıtılması istiqamətində hər bir əməkdaşın bütün ticarət informasiyalarına tam formada daxil olmasına dayanan informasiya idarə etməsi. Ştrix kodlaşdırmadan yararlanaraq bunların avtomatik eyni hala

gətirilməsi, gündəlik (yaxud müəyyən zaman) satışların qeydiyyatına alınması, elektron informasiya mübadiləsi - bütün bunlar təchizat işlərinin müştərilərin istəklərinə cavab verməsini ödəmək məqsədilə lazım olan bir üsuldür.

Malların daşınmasının başlıca qaydaları yük daşımaları barədə var olan qanunvericiliklə müəyyən olunur. Həmin qanunvericilik, ilk olaraq, müqavilə üzrə malların daşınmasını riayət dən sənədlərin ümumi sayı və məzmununu, daşınan malların vergitutma və sığorta parametrlərini, yüklərin keyfiyyətinin tapılmasının başlıca xüsusiyyətlərini aydınlaşdırır.

Qanunvericiliklə ayrıca formada təhlükəli məhsulların daşınması vəziyyətinə toxunulur. Qablaşdırma, müfafiə, daşınma işləri və istismar qaydaları ilə bağlı qanunlar və standartlar ayrıca müəyyən edilir. Eləcə də, həmin qaydalar başlıca inzibati idarələr tərəfindən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş spesifik qanuni aktlarla tənzim edilir. Həmin sənədlərdə fərdi müqavilələrə uyğun olaraq daşınmaların təyin olunması məqsədilə kifayət qədər yer olduğundan nəqliyyat prosesinin tam təsvirini almaq mümkün hal alır.

Məhsul daşınma prosesini göstərən mühüm məsələlərdən biri, onların sığorta olunması və yüklərin nəqliyyatla daşınması məqsədilə məsuliyyət bölgüsünün olunmasıdır. Əslində həmin məsuliyyət demək mümkündür ki, tam formada daşıyan şəxsin payına düşür. Ancaq, əslində yüklərin daşınma prosesinə uyğun olaraq daşıyıcı məsuliyyətli deyil, çünki məhsulların daşınması məqsədilə öz üzərinə sığorta məsuliyyətini almır. Məsuliyyət həddi məhsul göndərən və daşıyıcı arasında olan müqavilə əsasında müəyyən olunur. Bu səbəbdən də, bəzi zamanlarda yük göndərən və daşıyıcı arasında meydana gələn münaqişələr hətta məhkəməyə qədər uzanır.

Yük daşınmasında bir sıra məsələlər nəqliyyat logistikasının qurulması müddətində ortaya çıxır. Fakt ondadır ki, nəqliyyat şirkətlərinin fəaliyyət dövrünün logistik təminat olunması, bir qayda ilə, nəqliyyat qarşılayan eyni firmada toplanır və daşınmanın özü isə yüklərin xarakteristikasından çox asılı haldadır (Stoke J.R., 2017).

Bir sıra zamanlarda, müşayiət edilən aktlarda mütləq formada göstərilən bilinən bir marşrut məhsulun göstəricisi yaxud nəqliyyat vaxtında meydana gələn vəziyyətindən dəqiq formada izlənilmir.

Böyük firmalarda həmin halı müşayiət edən bölmələr marşrutun dəyişdirilməsinin səbəblərinin qanuni qeydiyyat olunması haqqında informasiya hazırlayır və uyğun sənədləri inzibati idarələrə göstərə bilər. Kiçik firmalar isə çox zaman bu cür dəyişikliklərlə bağlı riskləri daşıyırlar yaxud həmin məsuliyyəti sürücülərə bölüşürlər.

Bununla da, məhsul daşımaları müddətində nəqliyyat firmaları ilə işləyən zaman bir sıra çətinliklərin meydana gələ biləcəyini nəzərdə tutmaq gərəkdir.

Böyük miqdarda yük daşınması digər bir böyük məsələyə dönə bilər. Daşınması mümkün olan məhsullar qeyri-standart quruluşu ilə adi məhsullardan seçilir. Bu tip daşınma spesifik bir platforma növü istəyir, bu tip qoşqun kiçik hündürlüyə sahib olur və tentinin olmaması ilə başqalarından seçilir. Ancaq onun bu quruluşu sadə və çevik yükləməyə uyğun olaraq ideal hesab edilir. İri tutumlu yükü daşımaq məqsədilə ancaq bu cür platformalara malik olan nəqliyyat şirkətlərinə müraciət gərəkdir.

Təəssüf ki, yük daşınmasında icazə verilmiş məhsul kütləsi standartı və oxun məhsul normasına görə müəyyən olunmuş normadan çox məhsul daşıyan mövcud daşıyıcılar lazım olan ödənişli icazələri ala bilmirlər. Bunun sonunda, dövlətin yol strukturuna xeyli zərər yetirilir və dəymiş zərər isə qarşılanmır. Dövlət idarələri nümayəndələrinin zənnincə, bu tip pozuntular olan zaman cəza tədbirləri görülməlidir:

- sənayedə olan vəziyyəti düzəltmək, yəni səhvlərin sayını əhəmiyyətli dərəcədə kiçiltmək;
- sənayenin inkişafı məqsədilə zəruri olan vəsait axınını qarşılamaq.

Qeyd etmək gərəkdir ki indiki dövrdə 5% artıq yüklənmədə cəzalar tətbiq edilir. Həmçinin, nəqliyyatın ümumi olaraq yüklənməsinə görə cəza tədbirləri istisna sayılmır. Müvafiq qaydada, yeni hesablama üsulu ilə (bölgəni və ilin zamanını nəzərdə tutaraq), dövlət yollarına zərər vermək məqsədilə kəsilən cərimə

kiçik bir idarəni müflis vəziyyətə salar. Avtomatik kütlə və ölçü nəzarət postları çox geniş yayıldığına görə nəzarətdən qaçmaq getdikcə mümkünsüzdür. 2021-ci ilin ortalarına kimi bu cür belə stasionar yerlərin tətbiqinin artırılması plana salınmışdır. Statistika qeyd olunan rəqəmlər çox tük ürpədidir: indiki dövrdə yük maşınlarının təqribi 1/3 hissəsi həddindən çox yüklə təmin olunur. Məhsulun parametrlərinə nəzarəti ödəyən sistemlərin inkişaf etməsinə bütün şəxslər - nəqliyyat təşkilatları, hökumət və uyğun qurğu istehsalçıları cəlb olunmalıdır.

Mütəxəssislərin düşüncəsinə əsasən, hava ölçmə qurğuları GLONASS monitoring sistemləri ilə birgə istifadə olunmalıdır. Bu, yalnız dövlət üçün yox, həm də daşıyıcı şirkətlər üçün faydalı hesab edilir. Avadanlıqlar yükləmə, boşaltma müddətində və nəqliyyat vasitəsinin var olan marşrutu boyunca izləmə şəraiti yaratmışdır. Həmin avadanlıqlar bu cür şərait yaradacaqdır:

- yükün təhlükəsizliyini çoxaltmaq;
- nəqliyyat idarələrinin optimal iş rejimini önləmək, yəni onları zamanından öncə aşınmaqdan müdafiə etmək;
- yükə olunan nəzarət;
- həqiqi məlumatlara uyğun nəqliyyata görə idarələr arasında ödənişlər reallaşdırmaq; yükləmə və boşaltma prosedurlarına uyğun olaraq tələb edilən zamana qənaətlə yanaşmaq.

Sonda, məhsulun, oxun məhusl gücünə, kütlə və ölçülərə müvafiq formada qanunvericilik məhdudiyyətlərinə uyğun olaraq daşınmasına qərantı təmin ediləcəkdir.

Yüklərin daşınması və nəqliyyatı işi ilə məşğul olan firmalar əsasən aşağıda qeyd olunan problemlərlə qarşı-qarşıya qalırlar:

- uzun məsafələrə daşınma işinin təşkil olunması məqsədilə ixtisaslı podratçılar müəyyən edilməsi,
- optimal daşınma marşrutunun müəyyən edilməsi,
- ən səmərəli və ucuz daşınma işinin təmin olunması məqsədilə məhsulların birləşdirilməsi,

- məhsulun logistik daşınması müddətində məhsulun hərəkətinin nəzarətdə saxlanması;

- lazım olan aktlar və məlumatların zamanında alınması,
- həmçinin gömrük, tranzit və başqa tənzimləmə proseslərinin zamanında edilməsi.

Logistik və nəqliyyat mərhələsini reallaşdıran firmalar bu tənzimləmə metodlarına riayət etməlidirlər:

- kimyəvi maddələr ilə rəftar və təhlükəsiz davranmaq
- daşınmanın müəyyən bir qismi ilə daşınma zamanı tələblər və məhsulların saxlanma növü;

- akt mövcudluğu;
- respublikaya giriş, tranzit və çıxış qanunları;
- daşınma vasitələrindən istifadə qanunları.

Həmin istəklərin və qanunların mənbələri beynəlmiləl konvensiyalar, həmçinin yerli, regional yaxud milli qanunvericilik sayıla bilər. Dövlət üçün başlıca iştirakçılar, gömrük idarələri, portların rəhbərliyi, nəqliyyat orqanları, səhiyyə və kənd təsərrüfatı idarələridir.

Ticarətin asan hala gətirilməsi üçün, bu məsələlər vacibdir:

- yük barədə informasiyanın düzgün və zamanında ötürülməsi,
- effektiv sərhəd zaonası,
- portlarda və aeroportlarda işlərə səmərəli başçılıq etmək,
- daşınma və yüklər üçün qəbul olunan bəyannamələrin gömrük xidmətinə və başqa dövlət idarələrinə zamanında təqdim olunması,

- malların zamanında buraxılması,
- təhlükəli və zəhərli məhsulların daşınması və saxlanması müddətində effektiv monitorinqin görülməsi;

- Məhsulların və nəqliyyat idarələrinin daşınmasının təhlükəsizliyinə nəzarətdə saxlamaq.

Yuxarıda qeyd olunan məsələlər bu metod və yollarla həll oluna bilər:

Dünya Gömrük Təşkilatı və Beynəlxalq Nəqliyyat Təşkilatları kimi nüfuzlu beynəlmiləl şirkətlər tərəfindən qeydə alınmış beynəlmiləl qaydalara ciddi əməl olunması;

müvafiq və standart rəsmiləşdirmə istəklərini təqdim etmək;

portda və aeroportlarda, həmçinin məlumat portallarında məlumat qarşılıqlı əlaqəli sistemlərində təcəssüm edilən yeni məlumat texnologiyalarının istifadə olunması;

təchizat zənciri istiqamətində informasiya mübadiləsini qarşılayan logistika informasiya sistemləri.

3.2. Beynəlxalq yük daşımalarının təşkilində gömrük rəsmiləşdirilməsinin effektivliyinin artırılması istiqamətləri

Bu bölmənin başlıca məqsədi beynəlxalq yük daşımaları faktorunun artırılması daşımaların səmərəliliyinə görə mühümdür, ətraf mühitə xarici təsiri dairəsinin və nəqliyyat məsrəflərinin azaldılması potensialı baxımından daşıyıcılara xeyir verə bilər. Logistika fəaliyyətinin inkişafı məqsədilə imkanların müəyyən olunması və bu cür şəraitdən yaranan məhsul faktorunun yerinə yetirilməsinə təsir etməsi üsulu ilə yükçülərin avtomobil nəqliyyatı zamanı yük amilini necə artıracığını öyrənərək müəyyən etməkdir. Logistika fəaliyyətinin inkişaf olunması və beynəlxalq yükdaşımaların səmərəliliyinin çoxaldılması üçün bir sıra xarici dövlətlər hədəflər müəyyənləşdirir və bu hədəfləri gerçəkləşdirir.

Beynəlmiləl yükdaşıma zamanı olan şərait və məhdudiyyətlər, məhsulların zamanını və tədarükü olaraq maddi axının plana alınması üçün və idarə edilməsi ilə əlaqəli göndərilən qərarların sonluğudur. İndiki dövrdə avtonəqliyyat vasitəsi ilə beynəlmiləl məhsul daşımaların səmərəliliyinin çoxaldılması üçün ilə bəzi mühüm siyasətlər gerçəkləşdirilir. Buna iki sferanı əhatə edən "Logistik Sistemlərin Tərəqqisi üzrə Siyasətlər"i misal göstərmək mümkündür. "Çevik, rəqabətli və təhlükə olmadan bölüşdürmə sistemi" və "Özünü davamlı proses sistemi" üzərində toplanmışdır. "Çevik" sifarişin verildiyi məkandan və yüklər qəbul edildiyi arasındakı müddətinin ən qısa müddətdə çatdırılması mənasını

daşıyır. Ucuz və ya ucuz qiyməti anlamını “Rəqabət” göstərir və "Təhlükəsiz paylama sistemi" göndərənin yaxud qəbul edənin yükün dəqiq zamanında çatdırılması sisteminin tələblərinə uyğun olaraq zamanında çatdırılması prosesini əks etdirir.

Logistika fəaliyyətinin inkişafı ilə bir neçə məsələlərə diqqət ayırmaq və bu problemləri nəzərdə tutaraq bu cür bəzi strategiyalara nəzər salmaq:

- Program təminatı səbəbindən təchizat zəncirinin idarəedici tədbirlərinin tərəqqi edilməsi

- Qurğu baxımından logistika infrastrukturunun tərəqqisi

Ölkəmizdə avtomobil yollarının, körpü və tunellərin yük tutumu şəraiti avtomobillərin yükötürmə kütləsi ilə əlaqəli normativ tələblərə dəyişiklik olunması zərurəti nəzərdə tutularaq dəyərləndiriləcək və prioritet marşrutlarda yük sərhəddinin artırılması üçün reabilitasiya layihələri təzədən nəzərdən keçiriləcək. Dünya arenasında dövlətimizin coğrafi mövqeyi ticarət tutumunun davamiyyətli olaraq artırılmasına şərait yaradır və dövlətin logistika aktivlərinin tam inkişafda olması onun beynəlmiləl və regional ticarət məhsul daşımalarında mövqeyinin daha da səmərəli hal almasına təkan yaradacaqdır. Coğrafi mövqeyi nəticəsində dövlətin beynəlxalq dəhlizlər üzərində əlverişli ticarətdən savayı idxal-ixrac proseslərindən mənfəət almaq imkanlara sahibdir. Dövlətin avtomobil yollarının tikilişi ilə əlaqəli bir sıra mühüm infrastruktur projəkləri nəticələndirmək üzrədir. Həmin aktivləri və üstünlükləri dövlətdə nəzərdə tutaraq, beynəlmiləl məhsul daşımalarında məhsul tutumunun artırılması tranzit məhsul daşımalarında dövlət üçün daha çox gəlir almaq, eləcə də daşınmada özəl sahənin payının artırılması həmin sferada multimodal və intermodal daşınma infrastrukturunun qurulmasını istəyir.

- Azərbaycanda beynəlmiləl avtomobil nəqliyyatında avtomobil funksiyalarını icra etmək

Dəhliz vəziyyətini qarşılamaq məqsədilə təcili və zəruri bir problem avtomobil nəqliyyatının inkişafı sferasını, beynəlmiləl avtomobil yollarını və Avropada inkişafda sayılan bazarları hədəfləyən tranzitaj işin təşkil olunmasıdır. Avtomobil ittifaqlarının tələblərinin öhdəsindən gəlmək məqsədilə bəzi quru

limanlarda ən azı 2-3 il ərzində təcili işlər tələb edilir. Azərbaycanda ixracata dayanan effektiv yük daşımaları praktikanın inkişaf mərhələsində vacib faktor sayıla bilər. Hazırki yük nəqliyyat rejimlərindən istifadə olunması məqsədilə sənaye sahələrinə daha səmərəli giriş yaradılmalıdır. Bu bir iri yük maşını bir logistika mərkəzi ilə təzə çox modullu nəqliyyat sahəsinə kimi hal hazırda var olan qapıdan-qapıya xidmətini daha dərin izləməklə sonuçlanır. Dövlətimiz xarici bazarlarda beynəlmiləl yükdaşımlar prosesinin yaxşılaşdırılması tədbirlərinə də nəzər salmalıdır.

- Proqram təminatı səbəbindən logistika sənayesinin inkişafı sayəsində beynəlxalq yükdaşımların çoxalması

Logistika fəaliyyət sahəsi logistika elektron informasiya mübadiləsi (EDI) sistemi olaraq bir məlumat şəbəkəsinin yardımı ilə beynəlmiləl nəqliyyat əməliyyatları beynəlmiləl yükdaşıma firmaları tərəfindən reallaşdırmaq olar. EDİ-nin qurğusunun asan hala gətirilməsi müddətini və qiymətini ən aza endirmək mühümdür. Yükdaşıma firmalarının və alıcı - satıcıların əksəriyyəti EDİ sistemini özlərində yaratmaqla yaxud həmin şəbəkəyə qoşularaq beynəlmiləl yükdaşımalarda logistika göstəricisini daha da yaxşılaşdırmaqla bilirlər.

- Yük daşıma prosesinin artması

Ümumi olaraq logistik səmərəli hal alması bütün logistik fəaliyyətlərin inteqrasiyası xarakterini daşıyan yük daşıma xidmət göstəricisindən asılıdır. Yük maşınlarında elektron informasiya mübadiləsi (EDI) qurğuları olmamasından ölkəmizdə aparıcı firmaların bir qismi narahat haldadır. Heyətin məhdud bacarığı da işin həmin imkanlarını qısıtlayır. İxrac və idxalın inkişafı məqsədilə yük daşımanın tərəqqisi daha da mühümdür. Həmin əməliyyatlarda hr-ın inkişaf mərhələsində bir neçə dəstəkləyici tədbir irəli sürülmüşdür.

- Hüquqi və İnstitusional Tənzimləmə

Milli logistikanı formalaşdırmaq və tətbiqinə hökumət təşkilatlarının böyük qismi məsuliyyətli hesab edilmir. Ancaq məlumdur ki, logistika infrastruktur, bütün sahələr arasında eləcə də beynəlmiləl yükdaşımlar zamanı siyasət koordinasiyasını istəyir. Hüquqi çərçivə və logistika tərəqqi siyasətinin

formalaşdırılmasında dövlət məsuliyyət daşıyır. Bir neçə logistik inkişaf etmiş dövlətlərdə olduğu qədər, hökumət logistika planlarının qurulmasında və icrasında liderlik xüsusiyyətini daşıyır.

Dövlət avtomobil nəqliyyatı ilə beynəlmiləl yük daşımalar zamanı səmərəliliyinin artırılması üçün ilə logistika prosesinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə logistika sektoru üzrə hədəfləri aydınlaşdırmalıdır. İlk olaraq, logistika sektoru üzrə hədəflər, beynəlmiləl yük daşımaların artırılması üçün müəyyən olunacaqdır. Həmin hədəflər məhsulların marşrutu və tipləri əsasında təsbit olunacaqdır. Bu hədəflərə çatmaq məqsədilə zəruri addımlar müəyyən ediləcəkdir. Bizə avtomobil nəqliyyatı ilə əlaqəli olduğu üçün ilk olaraq İqtisadiyyat Nazirliyindən və digər strukturlardan ayrı-ayrı iqtisadi fəaliyyət sektorları üçün sektorial məqsədlər və statistik proqnozlara uyğun informasiya yığılacaq və buna uyğun olaraq idxal-ixrac prosesinin ümumi miqdarı proqnoz ediləcəkdir.

Daha sonra, Strateji Yol Xəritəsində tərtib edilmiş analizlərdən istifadə olunmaqla, sonrakı 5-10 il müddətində sahə üzrə beynəlmiləl məhsul daşımalar prosesləri ilə əlaqəli proqnozlar yığılacaq və analizin əhatə çevrəsi daha da artacaqdır. Və ölkənin ticarət və logistika sahəsi üzrə xüsusi hədəfləri və mühüm icra parametrləri (ixrac-idxal prosesləri üzrə xərclər, tranzit və gözləmə zamanı və s.), xüsusilə vaxt və məsrəf yönündə tranzit daşımalar müddətində rəqabət qabiliyyətliliyin təmin olunması üsulları müəyyən olunacaq və sonnda, həmin missiyalara çatmaq məqsədilə boşluqların aradan qaldırılması üçün maliyyə ehtiyacları ilə tam qarşılınması və qanunvericilik bazasının mütləq formada təkmilləşdirilməsi yönündə başqa zəruri işlər görülməcəkdir.

Güclü əlaqələndirmənin yaradılması və müəyyən olunan hədəflər üzrə nailiyyətə çatmaq üçün monitorinq əməliyyatının formalaşdırılması nəzərdən keçiriləcəkdir. Sonra isə dövlət orqanları tərəfindən logistikaya aid indiki dövrdə işlənən hüquqi bazanın daha təzəsi ilə əvəz edilməsi, vergi sahəsinə dəyişikliklərin olunması və stimullarının təyin edilməsi ilə əlaqəli təkliflər veriləcək və aidiyyəti üzrə təqdim olunacaqdır.

İnfrastruktura investisiya qoyuluşları sayəsində ölkənin alternativ marşrutlarla müqayisə edildikdə rəqabət bacarığı çoxalsa da, ölkənin logistika strukturunun potensialından tam formada istifadə olunmasının qarşılınması üçün müxtəlif sektorlar üzrə əksər proses parametrlərinin yaxşılaşdırılmasına tam diqqət ayrılması tələb olunur. Bir neçə potensial problemləri aradan götürərək, həmçinin sektorlar üzrə əksər əməliyyat parametrlərinin yaxşılaşdırılmasına daim nəzarət yetirilməsi tələb edilir. Diqqəti məsrəf və zaman baxımından rəqabət bacarığının artırılmasına, həmçinin tranzit ticarətinin etibarlı olması artmasına yönəltməklə, dövlətdə fərqli daşınma tipi və vasitələrini əhatələyən logistika proseslərinin yaxşılaşdırılması üçün təşəbbüslər olacaqdır. Daşınmanın var olan tipləri üzrə layihənin və nəqliyyatın inkişafı şərtləndirir. Magistral və dövlət əhəmiyyətli təzə avtomobil sahələrinin dünya standartlarına uyğun inşası, yeni dəmir yollarının hazırlanması, sənişin daşıma zamanı elektrik qatarlarının rolunun çoxalması, nəqliyyatda təhlükəsizlik tələblərinə uyğun olaraq ölkə standartlarının, əməyin mühafizə edilmə işlərinin, ekoloji və yanğından təhlükəsiz qaydaların, eləcə də ətraf mühitin müdafiəsi qaydalarının formalaşdırılması mühüm hesab edilir. Bu sferada görülmək həmin və ya başqa projeləri ölkədaxili daşınma sisteminin və daşınmanın əsas tərkibi olaraq göstərilən nəqliyyatın güclü tərəqqisinə və ümumiyyətlə, sahələrdə bütün sferalarda istehsal fəaliyyət prosesinin inkişafına töhfə verəcəkdir.

Ölkəmizdə logistika qurmaq, ilk olaraq, mümkün təkliflər arasından uyğun nöqtələr təsdiq olunacaq və hərtərəfli texniki iqtisadi planlar yerinə yetiriləcəkdir. Bu əsaslandırılmalar məhsul tipinə uyğun indiki və gələcək ticarət miqdarını (başqa vacib projelərə paralel formada) və edilməli olan işləri də özündə cəmləşdirir. Bundan sonra lazım olan layihə sferalarına investisiya yatırımı və təminatlı kreditləşmə mənbələri tapılacaq, daşınma mərkəzlərini qurmaq və istismar etmək məqsədilə yerli kəslərlə eyni olaraq xarici yatırımcılar çağırılacaq, dövlət sahəsinin üzərinə düşən məsrəflərin azaldılması üçün dövlət-özəl həmkarlığı durumu nəzərdən məsrəflərin, zəruri beynəlmiləl ekspertiza cəlb olunacaq və sonda, ticarət və daşınma sahələrində maliyyə cəhətdən göstərilən xidmətlər

formasında başqa biznes yönlü xidmətlərinə meydana gələn zərurət araşdırılacaq, bu xidmətlərin göstərilməsi məqsədilə özəl sektorda işləyən firmala işə cəlb ediləcək.

Logistikanı inkişaf etdirərək ölkə avtomobil beynəlxalq yükdaşıma prosesinin səmərəliliyini bu hallarda əldə etmək mümkündür:

Beynəlxalq məhsulların nəqli artımı: Beynəlxalq yük daşımalarının artımının bir neçə amillə yaranması. İlk öncə, E-ticarətin formalaşması beynəlmiləl biznes durumunu artırır. II, istehsal layihəsinin dəyişməsi beynəlmiləl əməkdaşlıq vacibliyini qarşılıyır. III, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) kimi formalaşan bazarın təzyiqi daxili nəqliyyat məhsul daşıma sferalarının özlərini beynəlmiləl standartlara çatdırmaq və planetdə rəqabətə başlamaq məqsədilə hərəkət edir.

Daşınma qurğularının inkişaf edilməsi: Daşınmanın tərəqqisi bir sıra texnika və tam nəzəriyyələrə uyğun olaraq qurulmuşdur. Böyük texnologiyalı cismlər və sistemlər, məs. ITS daşınma daha böyük imkanlar və avantajları verir. Misal üçün, əlaqədar avadanlıqların inkişaf edilməsi, beynəlmiləl daşımaların səmərəliliyi üçün mühümdür. Gələcəkdə idarənin avtomatlaşdırılması bütün təchizat zənciri proseslərin başlıca hədəfidir. Bu beynəlmiləl yükdaşıma vaxtında səmərəliliyin artırılmasına və əməliyyat məsrəflərini azaltmağa yardım edir.

Daşınma prosesinin təkmilləşdirilməsi: IT texnologiyaları və yükün işin məhsuldarlığına və daşınma prosesinə zəriflik göstərir. Beynəlmiləl məhsul daşıma vaxtında məhsulların yoxlanması məqsədilə Radio Frequency ID (RFID) həmin texnikalardan biri sayılır. Barkod üsulu ilə RFID arasında başlıca fərq, RFID-ə məhsulun barkodun yoxlanması prosesinə ehtiyac yaranmadığını bildirir. RFID, ilbaşlanğıc əməliyyat zamanını dramatik formada kiçildə bilər. RFID sistemləri avtomatik formada və həmçinin etiketli məhsulun daxilolma qismini əhatə edir.

Logistika prosesində hökumətin əhəmiyyəti: Beynəlmiləl yükdaşıma vaxtında rəqabət bacarığını saxlamaq məqsədilə hökumət logistikanın inkişafı üçün hərəkətdə olmalıdır. Misal üçün, şəhər logistikasının məhsul kəndinin ideyası logistika səmərəliliyinin təşviqi və proseslər üçün kiçiltmək ətraf mühiti təmin edir. Bununla yanaşı, böyük yatırımlar, qanunvericilik və milli siyasətlə əlaqəli bəzi

problemlər bura aiddir. Dövlətin rəhbərliyi və dəstəyi olmasa həmin planları yerinə yetirmək çətin hal alır.

Dövlətin gömrük sənədləşməsindən daha səmərəli və müasir dövrün tələblərinə müvafiq formada işləməsi zamanı VAİS tərkibində olan RAİS -dən istifadə edilir. RAİS hətta komputer və adam sistemi də adlandırılır. Gömrük qurumlarında başlanğıc informasiyaların əlumatların toplanması, risk səviyyələrinin müəyyən edilməsinə, onların analizi və buna uyğun gömrük nəzarət vasitələrinin seçilməsi RAİS ilə tətbiq olunur. Sərhəddən görülən avtonəqliyyat vasitəsilə daşınan beynəlmiləl məhsul dövriyyəsinin artırılması RAİS-in əsas şərtlərindən biri sayılır. RAİS-in üzərinə daşınan beynəlmiləl yüklər barədə öncədən məlumatların əldə edilməsi, əgər məhsul təhlükədədirsə onun səviyyəsinin müəyyən edilməsi, məqbul nəzarət vasitələrinin seçilməsi və məhsulun qısa zaman ərzində gömrük orqanlarında ötürülməsinin təmini düşür.

Gömrük sistemində tətbiq edilən yeniliklərlə dövlətdə yaranan yükdaşıma əməliyyatlarının artdığı bildirilir. Son vaxtlar avtomobil nəqliyyatında gömrük sənədləşməsində əməkdaşlıq edərək dövlətimiz digər dövlətlərlə beynəlmiləl yükdaşımalar vaxtı gömrük məntəqələrində rəsmiləşdirmənin daha da sadə hal almasına nail olubdur. Son zamanlar beynəlmiləl ticarətin yükdaşıma prosesinin çevik və asan metodla edilməsi düzgünlüyün mümkünlüyünün yüksək səviyyədə təmin edilməsi, pula və zamana qənaət olunaraq gömrük komitəsində meydana gələn təzə proyektlər sayəsində nəqliyyat vasitələrinin sərhədkeçmə zamanını ən kiçiyə salıb. Xarici əməliyyatlar müddətində tələb edilən sənədlərdə azalma hiss edilir. Gömrük rəsmiləşdirilməsi vaxtı həmin rəqəm idxalda 3, ixracda isə 2 sənəd lazımdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Son dövrdə Gömrük rəsmiləşdirilməsi prosesinin qanunvericilik bazasının və gömrük tənzim edilməsinin hüquqi hissəsinin inkişafı gömrük xidmətlərinin daha da yaxşı hal almasına müsbət təsir edir.

Son dövrlər avtomobil nəqliyyatında gömrük sənədləşməsinə əməkdaşlıq edərək dövlətimiz digər ölkələrlə beynəlxalq yükdaşımalar vaxtı gömrük məntəqələrində rəsmiləşdirmənin daha da sadələşməsinə əldə edib.

Son zamanlar beynəlmiləl ticarətin yükdaşıma prosesinin sürətli və asan metodla görülməsi, şəffaflığın mümkünlüyünün yüksək formaa təmin edilməsi, pula və zaman qənaət edərək gömrük idarəsində yaradılan yeni proyektlər sayəsində nəqliyyat vasitələrinin sərhədkeçmə zamanını minimuma salıb.

Beynəlxalq yükdaşımalar zamanı gömrük sənədləşməsinə “Bir Pəncərə” sistemi zaman itkisinin qarşısını ala və beynəlmiləl ticarətdə yükdaşımaları asan hala salar. Beynəlmiləl yükdaşıma iştirakçılarının nizamnamə aktlarını bir yerə və ya birbaşa təqdim etməyə “Bir Pəncərə” sisteminin işləməsi zəmin yaradır.

Dövlətin gömrük sənədləşməsinin daha səmərəli və müasir dövrün tələblərinə müvafiq olaraq işləməsi zamanı VAİS tərkibində olan RAİS -dən istifadə edilir. RAİS eləcə də komputer və insan sistemi də deyilir. Gömrük orqanlarında ilkin informasiyaların toplanması, risk durumunun araşdırılması, onların analizi və buna uyğun gömrük nəzarət üsullarının müəyyən edilməsi RAİS vasitəsilə tətbiq olunur. Sərhəddən aparılan avtonəqliyyat vasitəsilə daşınan beynəlxalq məhsullar dövriyyəsinin tezləşdirilməsi RAİS-in başlıca şərtlərindən biridir.

Azərbaycan Respublikası avtomobil nəqliyyatı vasitəsilə beynəlxalq yük daşımalar zamanı səmərəliliyinin artırılması üçün ilə logistika fəaliyyətinin formalaşdırılması məqsədilə logistika sektoru üzrə hədəfləri müəyyən etməlidir.

Məhsulların gömrük sahəsinə gətirilməsi və həmin sahədən aparılması müddətində gömrük orqanları tərəfindən verilən gömrük məbləğlərinin bir növünü gömrük rüsumları dəyərləndirir. Dövlətin gömrük siyasəti ilə dövlət gömrük rüsumlarının düzgün tətbiq edilməsi sıx əlaqədardır.

Gömrük rüsum qiymətlərinin məcmusu kimi gömrükdə qəbul olunmuş tarifinin funksiyalarının və gömrük nəzarəti sferasında tutduğu mövqenin ətraflı analizi gömrük qiymtlərinin təsnifatının aparılmasını tələb edir. Dövlət gömrük rüsumlarının dərəcələri malın növündən, eləcə də onun mənşə və ölkəsindən də asılı haldadır.

Nəqliyyat dəhlizlərinin idarə olunması müəyyən nəqliyyat oxu istiqamətində ticarət proseslərinin sadələşdirilməsinə konseptual bir yanaşma tərzidir. Nəqliyyat dəhlizlərinin idarə edilməsi, nəqliyyat marşrutları daxilində ticarət proseslərinin bütün maraqlı tərəflərin iştirakı vasitəsilə hərtərəfli sadələşdirilməsinə istiqamətlənmişdir. Ticarətin asan hala gətirilməsi tövsiyələrini reallaşdırmaqla, nəqli yaxud daşınan məhsullar haqqında informasiyaların uyğun dövlət idarələrinə zamanında və lazımı formada verilməsini ödəmək və bununla da bütün lazımı proseslərin, yoxlamaların düzgün formada aparılmasını qarşılamaq olar. Sonda malların gömrükdən tez azad olunması təmin olunur. Bir sıra dövlət idarələri məhsul daşımalarının təhlükəsiz şəraitdə daha artırılması məqsədilə, həmçinin ticarət obyektləri tərəfindən məhsulların daşınması məqsədilə daha yaxşı şərtlər vasitəsi ilə bilinən qazanc edəcəklər ki, bu da onların rəqabət bacarığına avtomatik formada təsir edəcəkdir.

Son zamanlar Gömrük sənədləşməsi prosesinin qanunvericilik bazasının və gömrük tənzim edilməsinin hüquqi hissəsinin inkişafı gömrük xidmətlərinin daha da yaxşı hal almasına müsbət təsir edir. Dövlətdə də digər xarici ölkələrdə olduğu kimi, gömrük tənzimlənmə qaydalarının qanunvericilik dayacağı əsasında açıq formada olan qaydalarının qurulması yönüdnə, eləcə də onların beynəlmiləl sazişlər və digər beynəlmiləl müqavilə, iddia, tövsiyə və qanunları ilə uyğun olması yönündə nəzərdən keçirilərək inkişaf etdirilir. Beynəlmiləl ticarətin yüksəlməsi sayəsində beynəlmiləl daşımaların daha tez inkişafı bu səbəbdən mümkün sayılır ki, xarici dövlətlərdə gömrük qurumları, yaxın hüquqi və təşkilati qaydalar və qanunlar ətrafında cəmlənir. Yeni dövrün tələbinə müvafiq olan gömrük xidmətlərinin hər vaxt artan texniki təchizatı dövlətlərin bir qismində gömrük tənzimlənmə işinin xarakterik tərəqqi üsullarından biridir. Bunun

nəticəsində təzə İT-nın, rabitə texnikasının, məlumatın düzgün formada işlənərək göndərilməsi metodlarının, zaman və məsafə terminini son həddə endirən informasiyaların avtomatik işlənməsi sisteminin uğurları vardır. Gömrük rəsmiləşdirilməsi əməliyyatının inkişafı və irəliləyişi daim DGK-nin diqqətindədir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Dövlət “Avtomobil nəqliyyat barədə” Qanunu, Bakı şəhəri, 2008
2. Dövlət “Nəqliyyat haqqında” Qanunu, Bakı şəhəri, 1999
3. Dayanıqlı nəqliyyat siyasəti, analiz təcrübə, tövsiyələr, Yaşıl axın – yaşıl şəhər, 2013
4. Əhaliyə edilən pullu xidmətlərin uçotuna aid təlimat, Az.DSK, Bakı, 1997
5. Hacıyev S.M. (2020), Statistikanın ümumi nəzəriyyəsi. Dərslik. Bakı.- 425 səh.
6. Həzərxaşov Ə. T., , Nəcəfov E. M. (2018) Logistika terminlərinin izahlı formada lüğəti. Azərb. Hava Yolları QSC, Milli Aviasiya Akad., İqt. və Sənaye Naz., İqt. İslahatlar Elmi Tədq. İn-tu,- 485 səh
7. Logistika və ticarət. İqtisadi islahatlar: Azərbaycan üçün təhlil və təklif edilən təşəbbüslər /Azərb. Resp. Prezidentinin İqtisadi İslahatlar üzrə Köməkçisi Xidməti, 2016, -138 səh
8. Yaqubov S.M., Məmmədov A.C. (2011), Sosial-iqtisadi Statistika. Dərslik, Bakı. – 319 səh.
9. Yusifov Y.X. (2012), Nəqliyyat və rabitə statistikas, Dərs vəsaiti, Bakı. – 183 səh.
- 10.Zeynalov Ə. X. (2014) Azərbaycanın neft emalı idarələrində logistika fəaliyyətinin səmərəli təşkil və idarə olunması, dissertasiya, AMEA, İqtisadiyyat İn-tu, -169 səh

İngilis dilində

1. Dziobek C. (2012) Logistics. study. - M .: INFRA-M ,. - 368 pages
2. Dziobek C. (2010) Logistics. M .: INFRA-M, - 352 pages
3. Bowersox D.J., Clos D.J. (2015) Logistics - an integrated supply chain: trans. from English - M .: CJSC Olymp-Business, - 640 pages
4. David A., Mark and Clement McGowan. Structural Analysis and Design Methodology - SADT. Per. from English. - M.: 2013. - 240 pages

5. Hoelscher D. (2012) Logistics for Practitioners. Effective solutions in warehousing and cargo handling. - M.: Iptil Viniti Run, - 264 pages
6. Hoelscher D. (2015) Warehousing logistics for practitioners. Moscow. Alpha press, - 208 p.
7. Hoelscher D.. (2018) Warehouse management in supply chains. - M.: Alfa-Press, - 720 pages
8. Laeven L. (2013) Logistics: textbook. for higher and secondary specialized educational institutions. - M.: Inform.-embedded. Center Marketing, - 228 pages
Григорьев М. Н. (2016) Управление запасами в логистике. Бизнес-пресс, - 478 стр
9. Chaudry A, (2015) Manufacturing management based on MRP standards P / D.A. Gavrilov. -SPb.: Peter, - 426 pages
10. Grosu Veronica, (2011) Strategic planning and investment efficiency analysis. -M.: Filin, - 429 p.
11. Jean Shapira (2013) International Business Law. Per. from French. - M.: Progress. - 532 pages
12. Ionica Onciou (2014) Methods for evaluating investment projects. - M.: Finance and statistics, - 571 pages
13. Shim J., Shim A., (2017) Logistics in retail trade: how to build an effective network /. -SPb.: Peter, - 589 pages
14. Jonhstone C., (2016) Introduction to logistics - M.: Finance and statistics, - 347 pages
15. Bouheni B., Levy A., Ammi C (2011) Variants of solving the logistic problem of determining the optimal order size. // Organization of international and domestic transportation using the principles of logistics: -SPb.: SPbGIEU, - 228 pages
16. Socoliuc Marian, (2016) Logistics. - M.: TK Welby, Publishing house Prospect, - 520 pages
17. Nosov A.L. (2017) Regional logistics. - M.: Alfa-Press, -168 pages

18. Ionica Onciou and Alin-Eliodor Tanase, (2015) Commercial logistics: Textbook. allowance. - SPb .: Publishing House of Saint Petersburg, University of Economics and Finance, - 286 pages
19. Ernst & Young, (2015) Corporate logistics. 300 answers to professional questions. - M .: INFRA-M, - 976 p.
20. Peters Maxime, (2015) Corporate logistics. 300 answers to the questions of professionals / M .: INFRA-M, - 921 p.
21. Service of thematic explanatory dictionaries. Glossary Commander, 2019
22. Adriana Dutescu, "Content, specificity and development trends of infrastructure institutions in Russia" // Economic Sciences., 2016, No. 12 (25). - c. 170-176.
23. Stoke J.R., Lambert D.M. Strategic management of logistics: trans. from English - M .: INFRA-M, 2017 .-- 797 p.
24. Valentin Usurelu. (2019) Information technology and systems in logistics. - 187 pages
25. Giorgia Mattei and Nicolo Paoloni, (2018) Logistics. Complete MBA course. - M., Eksmo ., - 730 pages
26. Shim J., Shim A., Siegel J (2015) Production and commercial logistics. M .: Filin, - 528 pages

İnternet resurları

1. <https://stat.gov.az/>
2. <https://customs.gov.az/>
3. e-qanun.az/code/12,01.01.2021

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Azərbaycan Respublikasının 2011-2019-ci illər avtomobil nəqliyyatı ilə bağlı göstəricilər.....	32
Cədvəl 2: Minik avtomobillərinə uyğun olaraq mühərriklərinin qabaritindən və dövlətimizdə qaldığı müddətdən asılı formada.....	48
Cədvəl 3: Təhlükəli yüklərin daşınması üçün aşağıdakı qədər artırılır.....	49
Cədvəl 4: Yükləmə maşınları, qoşqulu və yarımqoşqulu maşınlar üçün üçün oxların sayından və ölkə ərazisində qaldığı zamandan asılı olaraq.....	49
Cədvəl 5: Başqa ölkələrlə müqayisə olunan zaman idxal və ixrac əməliyyatlarında gömrük sənədləşməsinə və sərhəd uyğunluğuna sərfolunan müddət.....	50
Cədvəl 6: 2016-2020-ci illər ərzində dövlət büdcəsinə daxil olan yol vergisinin miqdarı.....	51

Diaqramların siyahısı

Diaqram 1: 2012-2020-ci illər ərzində büdcəyə daxil olan gömrük rüsumlarının miqdarı (mln.AZN).....	50
--	----

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Logistika informasiya texnologiyaları.....	56
--	----